

การก่อร่างสร้างรัฐสยาม : กรณีศึกษาข้าราชการนักสำรวจเขตแดน ชาวสยามในบริเวณพรมแดนระหว่างภาคเหนือของสยามและพม่า ในศตวรรษที่ 19

นิตยาภรณ์ พรหมปัญญา*

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเทศไทย

The Creation of the Siamese State: A Case Study of the Siamese Territorial Survey along the Border between Northern Siam and Burma in the 19th century

Nittayaporn Prompanya*

Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 25 March 2024

Revised 29 May 2024

Accepted 6 June 2024

คำสำคัญ

สาละวิน

ภาคเหนือของสยาม

การสร้างรัฐสยามสมัยใหม่

นักสำรวจชาวสยาม

* Corresponding author

E-mail address:

nitta121@tu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้ศึกษาการก่อร่างสร้างรัฐสยามผ่านกรณีศึกษาการสำรวจเขตแดนของข้าราชการชาวสยามบริเวณสาละวิน และภาคเหนือของสยามในศตวรรษที่ 19 งานวิจัยฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์การวิจัยหลัก 2 ข้อ คือ 1) ศึกษาบริบททางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างสยามและอังกฤษในช่วงศตวรรษที่ 19 ในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม และ 2) ศึกษาถึงการก่อให้เกิดการก่อร่างสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ของข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม ผลการศึกษา คือ 1) นับตั้งแต่ทศวรรษ 1880 เป็นต้นมา รัฐบาลอังกฤษในพม่าและรัฐบาลสยามประสบกับปัญหาเรื่องเขตแดนและการปักปันเขตแดนในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ทั้งสองรัฐบาลได้แก้ไขปัญหานำมาสู่การตั้งคณะสำรวจเขตแดน (The Anglo-Siamese Boundary Commission) ใน ค.ศ. 1888 นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา รัฐบาลสยามจึงส่งคณะสำรวจเขตแดนข้าราชการชาวสยามไปทำการสำรวจและปักปันเขตแดนที่บริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม 2) คณะสำรวจเขตแดนชาวสยามสมัยใหม่ได้มีส่วนในการก่อร่างสร้างรัฐสยามผ่านการเจรจากับเจ้าท้องถิ่น การสำรวจสำมะโนครัว และประวัติศาสตร์

Keywords:

Salween,
Northern Siam,
the creation of the modern-
Siamese State,
The Siamese survey-
commission

Abstract

This research paper aims to examine the creation of the Siamese State through a particular case study. It focuses on the Siamese Territorial Survey along the border between the Salween area and northern Siam in the 19th century. Therefore, this research has two main objectives: 1) to study the historical context and relations between Siam and the British in the 19th century along the border between the Salween area and northern Siam; 2) to study the contribution of the Siamese Territorial Survey to the creation of the modern Siamese State. The results of the study indicate that: 1) Both the British and the Siamese faced boundary and demarcation problems along the Salween area and in northern Siam since the 1880s. To resolve these problems, the Anglo-Siamese Boundary Commission was created in 1888. 2) The Siamese Territorial Survey contributed to the creation of the modern Siamese State through negotiations with local officials, conducting a census, and historical research.

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา¹

งานวิจัยฉบับนี้ต้องการศึกษาการก่อร่างสร้างรัฐสยามโดยศึกษาผ่านกิจกรรมการสำรวจเขตแดนของข้าราชการชาวสยามบริเวณสาละวิน² และภาคเหนือของสยามในศตวรรษที่ 19 ทั้งนี้ ข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามได้บันทึกการทำหน้าที่ ตลอดจนวิธีการต่าง ๆ ในการสำรวจและปักปันเขตแดนต่างไว้ นอกจากนี้ ข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามยังได้บันทึกสถานการณ์บริเวณพรมแดนระหว่างสาละวินและภาคเหนือของสยามไว้อย่างละเอียดผ่าน เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติประเทศไทย รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ 40/2 เขตแดนอังกฤษ และ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติของอังกฤษ “The National Archives of the UK (TNA)”: F.O. (Foreign Office) 422/17, 422/23, 422/34, และ 422/45

ในปลายศตวรรษที่ 19 อังกฤษและสยามเกิดข้อพิพาทบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยามบ่อยครั้งโดยเฉพาะเรื่องการค้าชายแดนพบเห็นชัดเจนนับตั้งแต่ศตวรรษ 1870 เป็นต้นมา เนื่องจากบริเวณพรมแดนระหว่างอังกฤษที่พม่าและภาคเหนือของสยามนั้น เป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญของทั้งสยามและอาณานิคมอังกฤษ รวมถึงเป็นเส้นทางการค้าไม้สักที่สำคัญ

สถานการณ์ในบริเวณสาละวินในพม่าและภาคเหนือของสยามได้เปลี่ยนแปลงไปใน ค.ศ. 1885 เนื่องจากอังกฤษได้ยึดครองพม่าตอนบน เหตุการณ์นี้ ทำให้มีการจัดการพื้นที่ที่ติดกับสยามซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่มีเขตแดนชัดเจน สถานการณ์ดังกล่าวมีส่วนทำให้เจ้าท้องถิ่นบริเวณสาละวิน โดยเฉพาะเจ้าเมืองงายได้แสดงความไม่พอใจต่อการขยายดินแดนของอังกฤษทำให้เจ้าเมืองงายอพยพมายังภาคเหนือของสยาม เพื่อพึ่งพระบรมโพธิสมภารของรัชกาลที่ 5 (ประชาดัตถกิจ, หลวง, ร.ศ. 108ก)

เหตุการณ์นี้ ทำให้รัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าไม่พอใจอันเนื่องมาจากทัศนคติที่มองว่า เจ้าเมืองงายและเจ้าเมืองรัฐน่านอยู่ภายใต้การดูแลปกครองของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่า ดังนั้นทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าจึงได้ตกลงกันในการสำรวจเขตแดนในบริเวณดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ การสำรวจเขตแดน ปักปันเขตแดน และการทำแผนที่จึงเป็นประเด็นสำคัญที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพูดคุยระหว่างรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าและรัฐบาลสยามในช่วงเวลาดังกล่าว จวบจน ค.ศ. 1888 สยามและรัฐบาลอาณานิคม

¹ บทความวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การก่อร่างสร้างรัฐสยาม: กรณีศึกษาข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามในบริเวณพรมแดนระหว่างภาคเหนือของสยามและพม่าในศตวรรษที่ 19 (The Creation of the Siamese State: A Case Study of the Siamese Territorial Survey along the Border between Northern Siam and Burma in the 19th century) ได้รับทุนวิจัยประเภททุนสนับสนุนการทำวิจัยประเภททุนวิจัยทั่วไป กองทุนวิจัยคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สัญญาเลขที่ 11/2565 ระยะเวลาในการทำตั้งแต่วันที่ 14 เดือนธันวาคม 2565 ถึง วันที่ 14 ธันวาคม 2566

² บริเวณสาละวิน หมายถึง พื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสาละวินติดกับพรมแดนตะวันตกของประเทศไทย โดยเฉพาะตาก แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย เป็นต้น

อังกฤษที่พม่าได้ตกลงร่วมกันในการตั้งคณะสำรวจเขตแดนขึ้นในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม (The Anglo-Siamese Boundary Commission) ขึ้น รัฐบาลสยามจึงได้แต่งตั้งข้าราชการชาวสยามจำนวนหนึ่ง เพื่อทำหน้าที่ในการสำรวจเขตแดนเพื่อปักปันเขตแดนและทำแผนที่ (The Marquis of Salisbury, 1889a)

การก่อสร้างรัฐสยามนั้นไม่ได้แสดงผ่านเพียงแผนที่และนโยบายการสร้างรัฐสยามจากส่วนกลางเท่านั้น ในทางกลับกัน แผนที่ถือเป็นผลมาจากการบวนการก่อสร้างรัฐสยามของข้าราชการสำรวจเขตแดนโดยผ่านการสำรวจเขตแดน การเจรจา การสำรวจสำมะโนครัว และการใช้ตำนานท้องถิ่นร่วมไปด้วย ดังปรากฏใน *เอกสารของกระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ* ทั้งนี้ เอกสารดังกล่าวได้ให้ข้อมูลการสำรวจเขตแดนของข้าราชการนักสำรวจชาวสยามว่า พวกเขาเหล่านี้ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลสยามให้ทำงานสำรวจเขตแดนในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม ดังจะเห็นได้จาก *จดหมายของพระยามหакษัตริสมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวิเคาน์ซิล* (ท่านเป็นผู้ว่าการแทนข้าหลวงใหญ่รักษาราชการหัวเมือง ณ เมืองนครเชียงใหม่) ได้อธิบายถึงสถานการณ์การสำรวจเขตแดนในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม (มหากษัตริสมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวิเคาน์ซิล, พระยา, ร.ศ. 108ก)

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติกระทรวงการต่างประเทศ รัชกาลที่ 5 40/2 เขตแดนอังกฤษ ซึ่งให้เห็นว่า ข้าราชการนักสำรวจชาวสยามนั้นจำเป็นที่จะต้องมีความรู้และมีข้อมูลในพื้นที่ที่พวกเขาเข้าไปสำรวจและทำแผนที่เป็นอย่างดี อีกทั้งยังต้องเข้าใจถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของเจ้าท้องถิ่นและวิถีคิดทัศนคติของเจ้าท้องถิ่นและผู้คนในบริเวณดังกล่าวเป็นอย่างดีด้วยเช่นกัน รวมถึงเอกสารดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ระหว่างรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าและรัฐบาลสยาม นอกจากนี้ก็ยังมีข้อมูลของท้องถิ่นซึ่งข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามใช้ในการปักปันเขตแดนและเจรจานิมนต์เจ้าท้องถิ่นให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยาม ข้อมูลดังกล่าว ได้แก่ ตำนานท้องถิ่นในเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้อมูลที่สำคัญในการเจรจากับเจ้าท้องถิ่นและชักจูงใจให้เจ้าเมืองบริเวณนั้นยอมรับการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามใน ค.ศ. 1889 เป็นต้นมา (ประชาชาติกิจ, หลวง, ร.ศ. 108ข) อาจจะกล่าวได้ว่า ข้อมูลท้องถิ่นเหล่านี้เป็นข้อมูลในกระบวนการจัดการเขตแดนและวิธีการก่อสร้างรัฐสยามโดยผ่านการเจรจาต่อรองและใช้ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อสร้างแผนที่ให้กับรัฐสยามสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม งานที่ศึกษาประเด็นกระบวนการทำให้สยามเป็นรัฐสมัยใหม่ในช่วงทศวรรษที่ 1880 ได้แก่ งานของธงชัย วินิจจะกุล ที่อธิบายว่า รัฐบาลสยามส่วนกลางของกรุงเทพฯ มีส่วนสำคัญในการกำหนดนโยบายในการสร้างรัฐสยามแบบตะวันตกโดยอาศัยการปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องเขตแดนของรัฐแบบจารีตที่ไม่เน้นอาณาเขตและแผนที่ชัดเจนมาเป็นรัฐสยามแบบตะวันตกที่อิงกับแผนที่และการกำหนดอำนาจของรัฐสยามโดยผ่านการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (Winichakul, 1996, pp. 79-86)

ธงชัยเสนอว่า ภูมิฐานของรัฐบาลสมัยใหม่นั้นปรากฏในแผนที่ นอกจากนี้แล้วแผนที่ของรัฐบาลสมัยใหม่ได้ก่อให้เกิดการนิยามความเป็นคนไทย (สยาม) ขึ้นพร้อมกับการกำหนดอาณาเขตและเขตแดนที่ชัดเจน อันนำมาซึ่งการกำหนดขอบเขตของอำนาจในการปกครองของรัฐบาลสยามด้วยกัน ธงชัยเสนอประเด็นเรื่องภูมิฐานและการก่อร่างสร้างสยามนั้นเน้นไปที่การปะทะกันของความรับรู้ระหว่างรัฐบาลและตะวันตกที่แตกต่างกัน จนนำมาสู่การกำหนดนโยบายของรัฐในการทำแผนที่เพื่อกำหนดเขตแดนและผลที่ตามมา คือความเป็นไทยและสร้างให้เกิดสำนึกความเป็นชาตินิยมในเวลาต่อมา (Winichakul, 1994, pp. 128-130) ในขณะที่ สมเกียรติ วันทะนะ เสนอว่า รัฐบาลสมัยใหม่พัฒนาการการเป็นรัฐสมัยใหม่ซึ่งเน้นเรื่องเขตแดนและแผนที่ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 รวมถึงรัฐบาลได้พัฒนาให้รัฐกลายเป็นรัฐที่เน้นด้านการสร้างชาติ ศาสนา และกษัตริย์ ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาด้วยกัน (Wanthana, 1986, pp. 223-224)

จากที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า ทั้งงานของธงชัยและสมเกียรติต่างมุ่งเน้นไปที่การสร้างรัฐบาลสมัยใหม่ผ่านรัฐศูนย์กลางมากกว่าที่จะนำเสนออีกด้านของการต่อรองสร้างสยามผ่านการสำรวจเขตแดนและการมีส่วนร่วมของข้าราชการนักสำรวจชาวสยามในการเจรจาต่อรองเพื่อให้ได้ดินแดนมาในอาณาเขตของสยาม หากพิจารณาจากหลักฐานเอกสารรายงานตามที่น่าเสนอข้างต้นจะเห็นได้ว่า การกลายมาเป็นรัฐบาลสมัยใหม่นั้นไม่ได้เกิดมาจากการสร้างแผนที่อย่างเดียว หากแต่สร้างผ่านกิจกรรมการสำรวจเขตแดนและปักปันเขตแดนดังสะท้อนให้เห็นผ่านเรื่องเล่าและประสบการณ์ชีวิตของข้าราชการชาวสยาม รวมถึงข้อมูลของท้องถิ่น

ด้วยเหตุนี้งานวิจัยฉบับนี้จึงมีคำถามหลัก 2 ข้อ คือ 1) ศึกษาบริบททางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างสยามและอังกฤษในช่วงศตวรรษที่ 19 ที่มีส่วนสัมพันธ์กับการก่อให้เกิดการสำรวจเขตแดนในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยามขึ้น และ 2) ศึกษาถึงการสร้างรัฐบาลโดยมองผ่านการสำรวจเขตแดนของข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามนั้นเป็นอย่างไร โดยมีคำถามย่อย คือ กลุ่มข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามเหล่านี้ได้ใช้วิธีการใดในการจัดการสำรวจเขตแดนได้ในที่สุด และประสบการณ์ของข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามเหล่านี้เป็นอย่างไร

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาบริบททางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างสยามและอังกฤษในช่วงศตวรรษที่ 19

2.2 เพื่อศึกษาการก่อร่างสร้างรัฐบาลของนักสำรวจเขตแดนข้าราชการชาวสยามในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยามในศตวรรษที่ 19

3. ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยขอแบ่งขอบเขตการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น

3.1 ขอบเขตประเด็นการศึกษา ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการศึกษาถึงการก่อสร้างรัฐสยาม โดยศึกษาผ่านประสบการณ์ของนักสำรวจข้าราชการเขตแดนชาวสยามในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม ทั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ประวัติศาสตร์สังคมเป็นกรอบในการศึกษา

3.2 ขอบเขตของการวิจัยเรื่องช่วงเวลาในเนื้อหาของงานวิจัยชิ้นนี้ คือ ช่วงศตวรรษที่ 19 อันเป็นช่วงเวลาในการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครองภายในสยามเอง และเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้และวิทยาการสมัยใหม่ต่าง ๆ เช่น แผนที่ รวมถึงเกิดความรู้แบบตะวันตกเข้ามา โดยเฉพาะภูมิศาสตร์ เรื่องเผ่าพันธุ์หรือเชื้อชาติ เป็นต้น อีกทั้งช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสในบริเวณภาคเหนือของสยาม ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการสำรวจเขตแดนและการสร้างแผนที่ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษาในช่วงศตวรรษที่ 19

4. สมมติฐาน

4.1 นับตั้งแต่ทศวรรษ 1880 เป็นต้นมา รัฐบาลอังกฤษในพม่าและรัฐบาลสยามประสบกับปัญหาเรื่องเขตแดนและการปักปันเขตแดนในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม ทั้งสองรัฐบาลจึงต้องการแก้ไขปัญหาดังกล่าว จนนำมาสู่การตั้งคณะสำรวจเขตแดน (The Anglo-Siamese Boundary Commission) ใน ค.ศ. 1888 นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา รัฐบาลสยามส่งคณะสำรวจเขตแดนข้าราชการชาวสยามไปทำการสำรวจและปักปันเขตแดนที่บริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม

4.2 ข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามได้มีส่วนในการก่อสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ ผ่านการเจรจากับเจ้าท้องถิ่น การสำรวจสำมะโนครัว การใช้ประวัติศาสตร์ และข้อมูลท้องถิ่น กล่าวได้ว่าแผนที่ของรัฐสยามที่ปรากฏนับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา

5. แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นงานศึกษาประเด็นประวัติศาสตร์ที่เน้นศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการสามัญชนชาวสยามกับการก่อสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ ดังนั้นแนวคิดในการทำวิจัยในครั้งนี้จึงวางอยู่ที่แนวคิดทางประวัติศาสตร์สังคมมาใช้เป็นกรอบในการศึกษา

วิศรุต พึ่งสุนทร ได้อธิบายประวัติศาสตร์สังคมไว้อย่างน่าสนใจในงานวิจัยของเขา โดยวิศรุตได้เสนอพัฒนาการของการเกิดขึ้นของประวัติศาสตร์สังคมว่า ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ได้มีความพยายามของประวัติศาสตร์ในการแสวงหาแนวทางในการศึกษาและประวัติศาสตร์

แบบใหม่ โดยเริ่มจากการปรับการเรียนการสอนและการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ ที่เน้นการค้นคว้าอย่างละเอียดในหोजจดหมายเหตุ และระเบียบวิธีการวิพากษ์เอกสารในเชิงประจักษ์ ที่ให้ความสำคัญกับหลักฐานชั้นต้น โดยเน้นที่หลักฐานราชการ เน้นที่ชนชั้นนำทางการเมือง สถาบันรัฐ นโยบาย และผู้คนทางประวัติศาสตร์ เหตุนี้เนื้อหาประวัติศาสตร์ในยุคนี้จึงเป็นเรื่องของการเมือง การทูต และการดำเนินสงคราม หลักการดังกล่าวกลายเป็นหมุดหมายสำคัญในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ในระดับมหาวิทยาลัย (วิศรุต พึ่งสุนทร, 2560, น. 6)

วิศรุตยังได้เสนอว่า แนวทางการเขียนประวัติศาสตร์สังคมเน้นเรื่องของประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากข้อความดังนี้

“โบรเดิลเสนอแนวคิดในการสร้างแนวทางการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์แบบบูรณาการ เวลาทางประวัติศาสตร์ระดับแรก คือ “ประวัติศาสตร์เหตุการณ์” (histoire événementielle) โดยโบรเดิลกล่าวว่าครอบคลุมเพียงช่วงเวลาสั้น ๆ สนใจกับความพลิกผันของเหตุการณ์ จึงสนใจเหตุการณ์ที่มนุษย์ประสบได้ด้วยตัวเอง เช่น สงคราม การทูต เหตุการณ์ทางการเมือง และเรื่องราวของบุคคล กรอบเวลาดังกล่าวเป็นแบบฉบับของการเขียนประวัติศาสตร์การเมือง โดยโบรเดิลชี้ว่า โดยเนื้อแท้แล้วเป็นเรื่องของการรายงานข่าว กล่าวคือมีความพลิกผัน มีการหักมุมและน่าตื่นเต้น การที่นักประวัติศาสตร์มักแต่สนใจที่ “เหตุการณ์สำคัญ” และมุ่งเชื่อมโยงสาเหตุกับผลลัพธ์นั้นเป็นการมองประวัติศาสตร์ในแง่ที่ผิวเผิน มองไม่เห็นความเป็นไปตามประวัติศาสตร์ในห้วงที่ลึกกว่า ลักษณะของเวลาแบบนี้สะท้อนให้เห็นถึงการหมกมุ่นกับปัจจุบันและประสบการณ์ของมนุษย์แทนที่จะทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ในภาพกว้าง”

(วิศรุต พึ่งสุนทร, 2560, น. 32)

นอกจากนี้ เครก เจ. เรย์โนลด์ส ได้อธิบายถึงประวัติศาสตร์สังคมในงานเขียนเรื่อง *เจ้าสัว ขุนศึก ศักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ* (แปลโดย วารุณี โอสธารมณ) โดยเครกได้กล่าวว่าประวัติศาสตร์สังคมเป็นประวัติศาสตร์สาขาหนึ่งที่นักประวัติศาสตร์ไทยเพิ่งหันมาสนใจเป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตทางสังคม ปฏิสัมพันธ์ของผู้คน พฤติกรรม และกิจกรรมของคนตามสภาวะทางสังคม ถ้าเราดัดสถาบันทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมบางประการสิ่งที่เหลืออยู่ก็คือประวัติศาสตร์สังคม” (เรย์โนลด์ส เครก เจ, 2550, น. 56, 60)

เครกยังเสนอว่า ประวัติศาสตร์สังคมช่วยให้เห็นถึงประชาชนหรือมวลชน ซึ่งเป็นพลังสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นบทวิเคราะห์ในงานประวัติศาสตร์สังคมจึงเป็นการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตซึ่งเน้นความสำคัญของประชาชนที่มีบทบาทในการสร้างเหตุการณ์

ทางประวัติศาสตร์ (เรย์โนลด์ส เกรก เจ, 2550, น. 61) ดังนั้นหัวข้อหรือประเด็นที่ถูกศึกษาในประวัติศาสตร์สังคม คือ เรื่องครอบครัว ผู้หญิง แฟชั่น อาหาร การใช้เวลาว่าง อาชญากรรม ความรุนแรง ชนชั้น การย้ายถิ่นฐาน เป็นต้น

ดังนั้นประวัติศาสตร์สังคมจึงเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ที่เน้นสามัญชนธรรมดา กิจกรรมของคนธรรมดาทั่วไป รวมถึงศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอันสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับการเมืองและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงนำแนวคิดประวัติศาสตร์สังคมที่สอดคล้องกับแนวคิดของทั้งเกรกและวิศรุต มาใช้ในงานวิจัยเกี่ยวกับการก่อร่างสร้างรัฐสยามผ่านประสบการณ์ของข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยามในศตวรรษที่ 19

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องหรือทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาเกี่ยวกับพรมแดน อาณาเขต และแผนที่ในภาคเหนือในช่วงศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมานั้นมีจำนวนไม่น้อย ทั้งนี้งานวิจัยนี้ได้แบ่งกลุ่มงานศึกษาที่เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวออกเป็น 2 ประเด็นหลัก ๆ คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคเหนือ : ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและภาคเหนือ และ การศึกษาประวัติศาสตร์สยามกับการเป็นรัฐสมัยใหม่ : พรมแดน และแผนที่ ทั้งนี้จะขออธิบายในรายละเอียดต่อไปนี้

6.1 การศึกษาประวัติศาสตร์ภาคเหนือ: ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและภาคเหนือ

แนวการศึกษานี้มีคำถามหลักว่า อาณาจักรล้านนามีประวัติศาสตร์ของตัวเองอย่างไร งานชิ้นสำคัญที่นำเสนอแนวการศึกษาดังกล่าว ได้แก่ งานของสร้อยดี อ่องสกุลในงาน *ประวัติศาสตร์ล้านนา* (สร้อยดี อ่องสกุล, 2557ก) ซึ่งคำถามหลักในงานของสร้อยดี คือ ประวัติศาสตร์ล้านนามีความเป็นอย่างไร โดยข้อเสนอที่สำคัญของสร้อยดีใน *ประวัติศาสตร์ล้านนา* คือ อาณาจักรล้านนามีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของตนเอง กลุ่มเมืองและเครือข่ายทางการค้าเป็นปัจจัยดึงดูดให้สยามเข้ามาครอบครองล้านนาในเวลาต่อมา

งานกลุ่มนี้มีคำถามหลักของการศึกษา คือ ล้านนามีพัฒนาการและประวัติศาสตร์อย่างไร ซึ่งเน้นการอธิบายในกรอบประวัติศาสตร์การเมือง โดยเน้นการศึกษาล้านนาอันเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย หลังจากนั้น วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของประเทศไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการศึกษา

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มงานที่มุ่งเน้นศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์ล้านนาและประวัติล้านนาที่สัมพันธ์กับสยาม ได้แก่ งานของวราภรณ์ เรืองศรี เรื่อง *การค้าชายแดนและการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20* ซึ่งวราภรณ์เสนอมุมมองใหม่ในการอธิบายภาคเหนือ รวมถึงล้านนาในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของสยาม โดยเน้นการศึกษาที่

ให้คนท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงภายในลำนานา และการศึกษาเรื่องการค้าชายแดนนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างลำนานากับสยามว่ามีความพยายามต่อรองอำนาจระหว่างกันเสมอมา วราภรณ์ได้เปลี่ยนตัวละครหลักในการศึกษาจากเดิมที่เป็นรัฐสยามมาเป็นลำนานา ดังจะเห็นได้จากการอธิบายประเด็นการค้า สินค้า และเครือข่ายการค้า (วราภรณ์ เรื่องศรี, 2556, น. 31-55)

งานการศึกษาประวัติศาสตร์ลำนานาที่สำคัญอีกชิ้น คือ งานของสร้อยดี อ่องสกุล ในหนังสือ *ประวัติศาสตร์ลำนานา* ที่ได้เสนอถึงการมองท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางการศึกษา โดยอธิบายความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในลำนานา เนื่องมาจากปัจจัยภายในของลำนานาเองที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม (สร้อยดี อ่องสกุล, 2557) งานการศึกษานี้พยายามอธิบายความเปลี่ยนแปลงภายใต้การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของลำนานาตั้งแต่ยุคการสร้างเมืองจนกระทั่งยุคของลำนานาเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองสยามในขณะเดียวกันก็มองปัจจัยจากภายนอกของลำนานาว่า มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน

งานการศึกษาทั้งสองมีความเหมือนกันในประเด็นที่ต้องการเน้นการศึกษาจากปัจจัยภายในของดินแดนลำนานาเอง แต่มีข้อแตกต่าง คือ วราภรณ์เน้นให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของรัฐลำนานา โดยเอาประเด็นทางเศรษฐกิจมาช่วยอธิบายประกอบกับประเด็นทางการเมืองเพื่อให้เห็นภาพของลำนานาในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายทางการค้าขนาดใหญ่ของดินแดนทางตอนในของภาคพื้นทวีป ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ได้สร้างความสนใจอย่างมากต่อรัฐสยามในการเข้ามาควบคุมดินแดนลำนานาในเวลาต่อมา นอกจากนี้งานของวราภรณ์ ยังเสนอให้เห็นว่า ความเจริญของลำนานาในประเด็นการค้านี้ทำให้สยามตัดสินใจสร้างเส้นทางรถไฟ รวมถึงอิทธิพลของอังกฤษที่ทำให้สยามทำการปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลในเวลาต่อมา

งานการศึกษาของเตือนใจ ไชยศิลป์ เรื่อง *ลำนานาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476* เน้นการศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยามที่มีต่อลำนานา และการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยามต่อลำนานาใน 3 ด้าน คือ การเปลี่ยนแปลงต่อการรับรู้ที่มีต่อคนลำนานา สถานภาพทางการเมืองของลำนานา และสถานภาพของผู้ปกครองลำนานา ตลอดจนกระบวนการต่าง ๆ ที่ชนชั้นปกครองสยามนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างและถ่ายทอดการรับรู้ใหม่เกี่ยวกับลำนานา รวมถึงปลูกฝังการยอมรับว่าลำนานาเป็นไทยให้แก่สังคม (เตือนใจ ไชยศิลป์, 2536, น. 143-182ก)

โดยเตือนใจมีข้อเสนอว่า การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาพร้อมแนวคิดเรื่องเส้นกันอาณาเขตที่แน่นอนนำไปสู่กรณีพิพาทของชายแดนระหว่างสยามกับดินแดนใกล้เคียงที่อยู่ในอำนาจการปกครองของมหาอำนาจตะวันตก และการมาของตะวันตกได้นำการเปลี่ยนแปลงมากมาย หลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 อย่างไรก็ตาม สถานการณ์

เหล่านี้ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่มีต่อเรื่องรัฐ ดินแดน และประชากรทำให้ชนชั้นปกครองสยามในพุทธศตวรรษที่ 25 เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองและรูปแบบของรัฐสยามสมัยใหม่ให้มีการรวมศูนย์อำนาจที่รัฐบาลเพียงแห่งเดียว การรับรู้เดิมที่มีต่อลัทธิลัทธิเป็น “ลาว” ซึ่งต่างชาติต่างภาษากับสยามจึงเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับรูปแบบและอุดมการณ์ของรัฐสมัยใหม่ ดังนั้นชนชั้นปกครองสยามจึงต้องเปลี่ยนแปลงความรู้ที่มีต่อลัทธิลัทธิใหม่ (เตือนใจ ไชยศิลป์, 2536ข, น. 93-142)

ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา พบการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในช่วงศตวรรษที่ 19 จำนวนไม่น้อย งานศึกษาเหล่านี้เน้นเรื่องความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างสยามและอังกฤษที่พม่าเป็นหลัก งานชิ้นสำคัญที่ควรกล่าวถึง คือ เรื่อง *การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทย และพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2428-2438* (นคร พันธุ์ณรงค์, 2516) ผู้เขียน คือ นคร พันธุ์ณรงค์ ซึ่งได้ทำการศึกษาการเมืองระหว่างประเทศระหว่างอังกฤษที่พม่าและสยามในกรณีเรื่องการปักปันเขตแดนและการทำแผนที่ระหว่างรัฐบาลทั้งสอง โดยนครได้ใช้เอกสารทางการทูตและเอกสารการเจรจาการเมืองระหว่างสองรัฐบาลมาใช้ประกอบการเขียนงานชิ้นนี้ขึ้นมา ทำให้มุมมองที่ปรากฏจึงเน้นหนักไปที่ประเด็นการเมืองและข้อเจรจาเรื่องเขตแดนในภาคเหนือของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าและรัฐบาลสยาม โดยนครเสนอว่า รัฐบาลสยามพยายามเจรจาต่อรองเรื่องเขตแดนและพรมแดนบริเวณแม่น้ำสาละวินและฉานกับรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าเพื่อเหตุผลประการสำคัญ คือ การยืนยันว่าบริเวณพื้นที่ภาคเหนือที่ติดกับแม่น้ำสาละวินและฉานนั้นอยู่ในอาณาเขตของรัฐบาลสยามและพระราชอำนาจของกษัตริย์สยาม (รัชกาลที่ 5 ในขณะนั้น) การเจรจาต่อรองดังกล่าวก็เป็นไปทั้งในแบบทางการผ่านการพูดคุยกันระหว่างรัฐบาลต่อรัฐบาลและไม่เป็นทางการ ผ่านการพูดคุยกันในระดับท้องถิ่น (นคร พันธุ์ณรงค์, 2516)

จากงานทั้งหมดข้างต้น คำอธิบายหลักที่ได้ คือ ปัจจัยของอังกฤษมีผลกระทบต่อการปกครองของสยามและต่อชนชั้นปกครองสยามด้วยเช่นกัน อีกทั้ง ข้อเสนอดังกล่าวเป็นที่น่าสนใจสำหรับการทำความเข้าใจการกระทำของสยามในการต้องเข้าไปจัดการหัวเมืองทางภาคเหนือเพื่อป้องกันการเข้ามาของอังกฤษ อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจชนชั้นปกครองสยามต่อเรื่องดินแดนและพรมแดนนั้นยังไม่กระจ่างชัดนัก หากเน้นหนักไปเพียงการอธิบายปัจจัยภายนอก (อังกฤษ) หากแต่บริบทภายในของสยามโดยเฉพาะวิถีคิดของชนชั้นปกครองสยามที่มีต่ออังกฤษและหัวเมืองทางภาคเหนือของสยามเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงเรื่อง “เสียดินแดน” หัวเมืองเงี้ยวทั้ง 5 และหัวเมืองทางตะวันตกเฉียงเหนือของสยามใน ค.ศ. 1892 ซึ่งการตั้งคำถามต่อเหตุการณ์ดังกล่าวยังไม่ถูกสร้างอธิบายว่า ทำไมชนชั้นนำสยามถึง “สูญเสีย” และผลกระทบหลังจากนั้นต่อชนชั้นนำสยามเป็นอย่างไร และการจัดการพรมแดนของสยามก่อนหน้านั้นเป็นอย่างไร และเมื่อเกิดเหตุการณ์ ค.ศ. 1892 แล้วการจัดการพรมแดนของสยามเป็นอย่างไร

สยามต้องสร้างความรู้ชุดใหม่หรือไม่ เพื่อต่อรองกับอำนาจตะวันตก รวมถึงสร้างความรู้ใหม่เพื่อรองรับอำนาจเหนือดินแดนที่ยังเหลืออยู่ของตนเองหรือไม่ ทำไม และอย่างไร

6.2 การศึกษาประวัติศาสตร์สยามกับการเป็นรัฐสมัยใหม่ : พรหมแดน และแผนที่

การศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ โดยเฉพาะสยามในศตวรรษที่ 19 มีงานศึกษาจำนวนมากที่สำคัญ โดยเฉพาะงานศึกษาในกลุ่มของการสร้างรัฐสยามสมัยใหม่และแผนที่ การศึกษาในแนวทางนี้มองว่า อิทธิพลของตะวันตกและความรู้แบบตะวันตกเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างรัฐสมัยใหม่ทั้งในแง่การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม โดยอิทธิพลตะวันตกอย่างหนึ่งที่เข้ามาในสยามช่วงศตวรรษที่ 19 คือ เทคโนโลยีการทำแผนที่ การทำแผนที่มีส่วนสำคัญในการสร้างความเป็นรัฐสมัยใหม่ให้กับสยาม ในการกำหนดขอบเขตอำนาจของรัฐสยาม งานจำนวนไม่น้อยได้พยายามศึกษาการเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่และการสร้างแผนที่ งานชิ้นสำคัญ ได้แก่ งานของสมเกียรติ วันทะนะ ที่ได้ศึกษาประเด็นรัฐสยามสมัยใหม่ โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ในงานวิทยานิพนธ์ชื่อ *The Politics of Modern Thai Historiography* โดยสมเกียรติเสนอว่า รัฐสยามมีพัฒนาการการเป็นรัฐสมัยใหม่ทั้งด้านการสร้างชาติ ศาสนา และกษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 6 อีกทั้งยังเสนอว่า รัฐสยามได้กลายเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มุ่งเน้นเรื่องเขตแดนในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา (Wanthana, 1986, pp. 223-224)

งานของธงชัย วินิจจะกุล เรื่อง *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* ที่ได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือใน ค.ศ. 1994 ได้ตั้งคำถามถึงรัฐสยามสมัยใหม่และความเป็นชาติและตัวตนของรัฐไทยสมัยใหม่ ซึ่งเขาได้เสนอว่า ภูมิฐานของรัฐบาลสมัยใหม่และความเป็นชาติไทยนั้นปรากฏผ่านแผนที่ แผนที่ได้สร้างความเป็นรัฐสยามและความเป็นไทยขึ้น นอกจากนี้แล้วแผนที่ของรัฐสยามสมัยใหม่ได้ก่อให้เกิดการนิยามความเป็นคนไทย (สยาม) ขึ้นพร้อมกันกับการกำหนดอาณาเขตและเขตแดนที่ชัดเจนอันนำมาซึ่งการกำหนดขอบเขตของอำนาจในการปกครองของรัฐบาลสยามด้วยเช่นกัน (Winichakul, 1994, pp. 128-130)

ในงานชิ้นถัดมาของธงชัย คือ เรื่อง *Maps and the Formation of the Geo-Body of Siam* ที่พิมพ์เป็นบทความใน ค.ศ. 1996 โดยธงชัยเสนอว่า รัฐบาลสยามมีส่วนสำคัญในการกำหนดนโยบายในการสร้างรัฐสยามแบบตะวันตก โดยปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องเขตแดนของรัฐแบบมาเป็นรัฐสยามแบบตะวันตกที่อิงกับแผนที่และการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (Winichakul, 1996, pp. 79-86)

นอกจากนี้ ธงชัยยังเสนอว่า แผนที่เป็นการกำหนดความเป็นพลเมืองให้กับผู้คนที่อยู่ในดินแดนในแผนที่นั้นและกำหนดขอบเขตของอำนาจอธิปไตยของรัฐสยามเหนือดินแดนในแผนที่ชัดเจน อีกทั้ง แผนที่ยังสะท้อนให้เห็นถึงการปะทะกันของความรู้ระหว่างรัฐสยามและตะวันตกที่แตกต่างกันจนนำมาสู่การกำหนดนโยบายของรัฐในการทำแผนที่ เพื่อกำหนดเขตแดนและผลที่ตามมา คือ ความเป็นไทยและสร้างให้เกิดสำนึกความเป็นชาตินิยมในเวลาต่อมา

จากข้อเสนอของธงชัยข้างต้นพบว่า การศึกษาของธงชัยเน้นไปที่การสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ ความเป็นชนชาติไทย และการสร้างอาณาเขตรัฐสยามสมัยใหม่ผ่านแผนที่

อย่างไรก็ตาม จากเอกสารรายงานการสำรวจเขตแดนของข้าราชการสำรวจเขตแดนชาวสยาม ทำให้ผู้วิจัยพบว่า ข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามมีส่วนสำคัญในการจัดการเขตแดนเพื่อก่อร่างสร้างรัฐสยามอันเป็นการกำเนิดรัฐสยามสมัยใหม่ผ่านวิธีการต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงนำมาสู่คำถามที่สำคัญในงานวิจัยถึงการก่อร่างสร้างรัฐสยามของข้าราชการสำรวจเขตแดนชาวสยามว่าเป็นอย่างไร และใช้วิธีการใด รวมถึงความคิดเบื้องหลังของการก่อร่างสร้างรัฐสยามของข้าราชการนักสำรวจชาวสยามในช่วงศตวรรษที่ 19

นอกจากนี้แล้ว การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนภาคเหนือของประเทศไทยและพม่าในมัยงานศึกษาอยู่พอสมควร เช่น งานของวราภรณ์ เรืองศรี ที่ได้ทำการศึกษาการค้าชายแดน โดยเสนอมุมมองใหม่ในการอธิบายภาคเหนือรวมถึงล้านนาในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของสยาม คนท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงภายในล้านนา และการศึกษาเรื่องการค้าชายแดนนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับสยามว่ามีความพยายามต่อรองอำนาจระหว่างกันเสมอมา วราภรณ์ได้เปลี่ยนตัวละครหลักในการศึกษาจากเดิมที่เป็นรัฐสยามมาเป็นล้านนา (วราภรณ์ เรืองศรี, 2556, น. 58-65)

งานศึกษาเรื่องนี้ช่วยคลี่คลายประเด็นคำถามเกี่ยวกับลักษณะความสัมพันธ์ของผู้คนในบริบทของรัฐจารีตที่สัมพันธ์กับพัฒนาการของการกลายเป็นบ้าน เมือง และรัฐ กระทั่งถึงการอธิบายกระบวนการก่อรูปของรัฐดินแดนตอนในสมัยจารีตผ่านความเคลื่อนไหวของ “ผู้คน” และ “สินค้า” ในตลาดและพื้นที่การค้าการแลกเปลี่ยนหลากหลายรูปแบบภายใต้ความสัมพันธ์ทางการค้าที่ดูเหมือนไร้ระเบียบแบบแผน ทว่ากลับเป็นตัวแปรสำคัญในการอธิบายเงื่อนไขที่ทำให้ “คน” และ “ทรัพยากร” เคลื่อนเข้าหากัน รัฐจารีตซึ่งมีข้อจำกัดในการควบคุม “กำลังคน” และ “ส่วย” ล้วนตระหนักถึงความสำคัญของพื้นที่การค้าเหล่านี้ ดังจะพบว่า อำนาจรัฐที่เข้มแข็งกว่า (วราภรณ์ เรืองศรี, 2556, น. 8) พยายามเข้ายึดครองศูนย์กลางการค้าที่สามารถเชื่อมเครือข่ายได้อย่างกว้างขวาง หรือการพยายามสร้างบรรยากาศทางการค้าในกลุ่มเมืองที่มีความสำคัญ ทั้งแหล่งที่มา ประเภท ผู้ซื้อ และผู้ขายสินค้าที่ปรากฏตัวในพื้นที่ทางการค้า ล้วนสัมพันธ์กับกระบวนการสร้างความหมายและการรับรู้ลักษณะทางชาติพันธุ์ในเชิงเปรียบเทียบและถูกนำเสนอผ่านเรื่องเล่า นิทาน ตำนานท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน

ความสำคัญของการค้าที่เด่นชัดที่สุด คือ เป็นการค้าที่สัมพันธ์กับชีวิตทุกด้าน ทั้งมิติทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง อย่างไรก็ตามภายใต้มิติความสัมพันธ์ที่ดูเรียบง่าย กลับพบว่า ผู้คนในดินแดนแถบนี้ได้เผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญหลายระลอก ทั้งสงครามการแย่งชิงกำลังคนและทรัพยากรอันนำไปสู่การย้ายถิ่นฐานและการสร้างตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับบ้านเกิดเมืองนอน ตลอดจนนำไปสู่การสร้างเครือข่ายการค้า

ภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติระหว่างบ้านเมืองที่เคยเป็นมาตุภูมิกับถิ่นฐานที่เข้าไปตั้งรกรากใหม่

การขยายตัวของอาณานิคมในเขตภาคพื้นทวีปทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจการค้า การเข้ามาของสินค้าโรงงานภายใต้นโยบายการระบายสินค้าสู่ตลาดท้องถิ่นของอาณานิคม การใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเริ่มขยายตัวพร้อมกันกับการบุกเบิกพื้นที่การสัมปทานป่าไม้ เหมืองแร่ และพื้นที่เกษตรกรรมออกไปอย่างกว้างขวาง ผลประโยชน์เรื่องการจัดการทรัพยากรที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนำของล้านนาและระหว่างล้านนา กับสยาม จนกระทั่งสยามปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ของรัฐประเทศราชด้วยการผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามภายใต้การปกครองในระบบเทศาภิบาล พ.ศ. 2442 (วราภรณ์ เรืองศรี, 2556ค, น. 210)

งานที่ศึกษาเรื่องของความสัมพันธ์ของรัฐสยามและภาคเหนือที่โยงกับแนวคิดอาณานิคม และปฏิบัติการของอำนาจอาณานิคมของสยามในภาคเหนือนั้นเห็นได้จากงานของกัญญาพันธุ์ พจนะลาวัญญ์ เรื่อง *สยามาณานิคมมณฑลพายัพ ปฏิบัติการสำรวจและผลิตพื้นที่เมือง ชนบท ป่าเขา กับการสร้างควมศิวิไลซ์* ซึ่งเป็นงานที่ศึกษาการขยายอำนาจอาณานิคมของสยามไปยังภาคเหนือผ่านกระบวนการที่หลากหลายทั้งการใช้สามะโนครวัประชากรเพื่อเป็นการสร้างประชากรที่สังกัดกับสยามชัดเจนและการสร้างแผนที่ เพื่อบ่งบอกอาณาเขตอำนาจที่ชัดเจนของสยาม สยามได้นำเอาระบบเทศาภิบาลเข้ามาใช้ในการสร้างมณฑลพายัพทำให้ภาคเหนืออยู่ภายใต้อิทธิพลของสยาม (กัญญาพันธุ์ พจนะลาวัญญ์, 2565) ด้วยเหตุนี้การก่อร่างสร้างรัฐสยามสมัยใหม่นั้นจึงมักจะถูกอธิบายจากมุมมองที่รัฐสยามเข้าไปจัดการในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อรวมเป็นดินแดนสยาม รวมถึงสยามมีอำนาจชัดเจนเข้าไปจัดการควบคุมและเปลี่ยนแปลงในภาคเหนืออย่างมั่นคง

อย่างไรก็ดี ใน *เอกสารการทูตอังกฤษและเอกสารเขตแดนอังกฤษ* กลับชี้ให้เห็นถึงข้อสังเกตที่สำคัญ คือ ความไม่แน่นอนของอัตลักษณ์และสังกัดของชาวท้องถิ่นที่อยู่ตามบริเวณสาละวินและภาคเหนือ เอกสารเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการลื่นไหลในการเข้าสังกัดสยามของชาวท้องถิ่นในบริเวณดังกล่าวในช่วงศตวรรษที่ 19 ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ ชาวกะเหรี่ยงที่ได้เปลี่ยนแปลงเสื้อผ้า ทรงผม เครื่องแต่งกาย แม้แต่ภาษาเพื่อให้กลายเป็นสยาม แต่ในขณะเดียวกันสถานะของชาวกะเหรี่ยงที่เป็นชาวสยามมีโอกาสนในการเปลี่ยนแปลงเมื่อชาวกะเหรี่ยงต้องการทำงานกับบริษัทการค้าไม้ของอังกฤษ พวกเขาจึงปรับเปลี่ยนเครื่องแต่งกายและทรงผมให้เข้ากับสังกัดอังกฤษ เป็นต้น ทำให้สามะโนครวัซึ่งได้ระบุสังกัดของรัฐสยามจึงมีความคลาดเคลื่อนในจำนวนที่แน่นอนในช่วงศตวรรษที่ 19 พวกเขาเหล่านี้สามารถตัดสินใจว่าจะเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามหรือไม่ โดยมีผลประโยชน์ทางด้านการเมืองและการค้าเป็นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจของชาวท้องถิ่น

ด้วยตัวอย่างเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่บริเวณสาละวินและภาคเหนือเป็นดินแดนที่ชาวท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญไม่น้อยในการเข้าร่วมกับรัฐสยามหรือถอยห่างจากรัฐสยาม ทำให้อาณาเขตของสยามนั้นยังไม่สามารถจัดการได้ชัดเจนในช่วงทศวรรษที่ 1880 จนกระทั่งหลังจาก 1892 เป็นต้นมา อาณาเขตของสยามในภาคเหนือจึงได้ชัดเจนขึ้น

นอกจากนี้ งานที่ศึกษาพรมแดน เขตแดนที่สำคัญ คือ *Geographies of knowing, geographies of ignorance : Jumping scal in Southeast Asia* ของวิลเลียม แวน แชนเดล (William van Schendel) ซึ่งเขียนขึ้นใน ค.ศ. 2002 ได้เสนอการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านการขยายขอบเขตการศึกษาไปยังพื้นที่ภูเขาสูงห่างไกลจากอำนาจการปกครองจากรัฐมหาอำนาจ ดังนั้น แชนเดล เรียกพื้นที่เหล่านี้เรียกว่าโซเมีย (van Schendel, 2002, pp. 647-668) ในเวลาต่อมา แนวคิดเรื่องโซเมียได้ถูกขยายขอบเขตการศึกษาเกี่ยวพันกับการเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากอิทธิพลการเมืองของศูนย์กลางอำนาจผ่านงานของ เจมส์ ซี สก๊อต (James C. Scott)

สก๊อตได้เขียนงานชิ้นสำคัญ เรื่อง *The Art of Not Being Governed* และตีพิมพ์ใน ค.ศ. 2009 เขาได้นำเสนอประเด็นการศึกษาภูมิศาสตร์การเมืองที่น่าสนใจ คือบริเวณเทือกเขาอันเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากการปกครองจากศูนย์กลางการปกครอง พื้นที่ดังกล่าวถูกเรียกขานโดยสก๊อตว่า โซเมีย ซึ่งหมายถึงบริเวณพื้นที่สูงในบริเวณเทือกเขาห่างไกลจากการปกครองของศูนย์กลางการเมือง พื้นที่เหล่านี้กินอาณาเขตตั้งแต่ดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบนของประเทศเมียนมา เวียดนาม อินเดีย บังกลาเทศ รวมถึงตะวันตกเฉียงใต้ของจีน (Scott, 2009, pp. IX, XV, 13, 18) สก๊อตมองว่าพื้นที่เหล่านี้ต่างมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม พื้นที่ลาดชันตามไหล่เขาจึงไม่ใช่พื้นที่ที่มีลักษณะเหมาะสมต่อการสถาปนารัฐสมัยใหม่นัก พื้นที่ที่รัฐเข้าไม่ถึงเหล่านี้จึงกลายเป็นพื้นที่ที่ผู้คนเลือกจะออกจากอำนาจรัฐส่วนกลาง (พื้นที่ราบ) ที่พยายามเข้ามาควบคุมชีวิตของผู้คนผ่านระบบการจัดเก็บภาษี การควบคุมสินค้าและการค้า การเกณฑ์ไพร่พลเพื่อการทหาร การเผยแพร่ศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพุทธ (จักรกริช สังขมณี, 2561ก, น. 80)

อย่างไรก็ตาม งานชิ้นนี้ของสก๊อตเองก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องของการใช้หลักฐานและการอธิบายสถานการณ์ในพื้นที่ต่าง ๆ ที่ค่อนข้างเป็นภาพกว้างเกินไป ทำให้ไม่สามารถชี้เฉพาะกรณีของแต่ละพื้นที่ได้อย่างละเอียดและแม่นยำในหลักฐานได้ อาจจะเนื่องจากการนิยามพื้นที่โซเมียของสก๊อตที่กว้างขวางมาก จนทำให้ไม่สามารถหาหลักฐานที่ชัดเจนมาสนับสนุน อีกทั้งข้อวิจารณ์อีกประเด็น คือ การนิยามว่าผู้คนและพื้นที่โซเมียต่างมีความเป็นเอกเทศปราศจากอิทธิพลหรือการแทรกแซงจากศูนย์กลางการปกครองจากพื้นที่ราบนั้นไม่สามารถพูดแบบนั้นได้ทั้งหมด เนื่องจาก อาณาจักรในพื้นที่สูงเองต่างก็มีการสร้างอำนาจการปกครองของตนเองขึ้นมาและขยายการปกครองในกลุ่มอาณาเขตพื้นที่สูง ดังนั้นจึงไม่สามารถกล่าวได้อย่างชัดเจนว่า ดินแดนพื้นที่สูงอย่างโซเมียจะปราศจากอิทธิพลการเมืองจากพื้นที่ราบ

งานของจักรกริช สังขมณี ที่ชื่อ *พรมแดนศึกษา และมานุษยวิทยาชายแดน : การเปิดพื้นที่สร้างเขตแดน และการข้ามพรมแดนของความรู้* (จักรกริช สังขมณี, 2561ก, น. 209-266) ได้เสนอให้เห็นถึงแนวทางการศึกษาพรมแดนศึกษาตั้งแต่ยุคเริ่มจนถึงปัจจุบัน พบว่าแนวทางการศึกษาพรมแดนศึกษานั้นประกอบไปด้วยแนวทางแรก คือ ช่วงแรกศตวรรษที่ 20 เป็นแนวการศึกษาที่สนใจพรมแดนทางธรรมชาติและพรมแดนที่มนุษย์สร้างขึ้น พอในช่วงที่สองคือ หลังศตวรรษที่ 20 ได้เกิดแนวการศึกษาพรมแดนอีกกระแสหนึ่ง โดยแนวการศึกษาดังกล่าวเน้นหนักไปที่พื้นที่ชายแดน นักวิชาการในสายนี้มองว่า พรมแดนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างชาติ นักวิชาการศึกษาในกระแสนี้จึงมุ่งตั้งคำถามประเด็นต่อไปนี้และพยายามค้นหานิยามของพรมแดน เพื่อเรียกพื้นที่พรมแดนทางการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ แต่แนวการศึกษาในช่วงที่สองนี้ยังละเลยการตั้งคำถามเกี่ยวกับอำนาจของพรมแดนและธรรมชาติของพรมแดนในกรอบของสังคมภายใต้รัฐชาติ รวมถึงละเลยการตั้งคำถามเกี่ยวกับผลที่เกิดขึ้นต่อผู้คนในบริเวณชายแดน (จักรกริช สังขมณี, 2561ก, น. 215)

จักรกริชเสนอแนวการศึกษาพื้นที่ชายแดนที่สำคัญ คือ “ความเป็นพื้นที่ชายแดน” โดยเขาเสนอว่า

“พรมแดนนั้นถูกสร้างขึ้นมาจากพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางความคิดของปัจเจกชนและกลุ่มคนในหลากหลายรูปแบบ อาจจะกล่าวได้ว่า พื้นที่ชายแดนทางกายภาพดังกล่าวจึงเป็นเสมือนอาณาบริเวณพิเศษที่เอื้อให้พรมแดนทางสังคม ชีวิตและความคิดต่าง ๆ ดำรงอยู่ท่ามกลางสภาวะการณ์ของความคับข้อง บีบคั้น ดิ้นรนและแสวงหา นอกจากนี้ยังมีการศึกษาที่คำนึงถึงผู้ลี้ภัยมาเป็นส่วนหนึ่งของชายแดนในการศึกษานโยบายการรวมกลุ่มเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการยับยั้งของผู้คนที่ยึดโยงกับพื้นที่พรมแดน และในทางตรงกันข้ามการยึดเยียดความเป็นพรมแดนให้กับกลุ่มคนชายขอบซึ่งงานพรมแดนศึกษาในลุ่มแม่น้ำโขงในระยะหลังนี้ก็กำลังสะท้อนแนวทางดังกล่าว”

(จักรกริช สังขมณี, 2561ก, น. 221)

นอกจากนี้ จักกริช ยังได้นำเสนอประเด็นเรื่องการศึกษาชายแดนที่สำคัญในงานเขียนของเขา ชื่อ *Limology : ชายแดนศึกษากับเขต-ชั้นวิทยาของพื้นที่/ระหว่าง* ซึ่งตีพิมพ์ใน ค.ศ. 2018 โดยงานชิ้นนี้ได้พยายามนำเสนอประเด็นพัฒนาการศึกษาพรมแดน เขตแดนตั้งแต่ยุคแรกเริ่มของการศึกษาประเด็นดังกล่าวจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ จักกริชยังได้พยายามที่จะนำเสนอวิธีวิทยาในการศึกษาพรมแดน ชายแดน รวมถึงอภิปรายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนข้ามแดนกับประเด็นชาติ เศรษฐกิจข้ามแดน เป็นต้น (จักรกริช สังขมณี, 2561ข, น. 221)

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ประเด็นการศึกษาก่อนการก่อสร้างสร้างรัฐสยามผ่านประสบการณ์ของข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามที่สัมพันธ์กับพื้นที่และผู้คนตามชายแดนไม่ปรากฏการศึกษาแต่อย่างใด อาจจะกล่าวได้ว่า การก่อสร้างสร้างรัฐสยามนั้นไม่ได้แสดงผ่านเพียงแผนที่และนโยบายการสร้างรัฐสยามผ่านแผนที่เท่านั้น แต่ยังแสดงผ่านกิจกรรมของเหล่าข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามในการเป็นผู้รวบรวมข้อมูลพื้นฐานมาสร้างแผนที่ ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีคำถามหลักในการก่อสร้างสร้างรัฐสยามว่าสามารถเกิดขึ้นจากบรรดาข้าราชการชาวสยามหรือไม่ และการก่อสร้างสร้างรัฐสยามที่เกิดขึ้นจากข้าราชการนักสำรวจชาวสยามเป็นอย่างไรในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยามในศตวรรษที่ 19 เป็นอย่างไร ทั้งนี้เป็นการศึกษาผ่านเอกสารการสำรวจเขตแดนทั้งของอังกฤษที่พม่าและสยาม

7. ผลการวิจัย

บริบททางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างสยามและอังกฤษในช่วงศตวรรษที่ 19 นั้น ในบริเวณพื้นที่สาละวินและภาคเหนือของสยามถือเป็นพื้นที่สำคัญทางการค้าและการเมืองระหว่างประเทศของรัฐสยามและรัฐอาณานิคมอังกฤษที่พม่านับตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อความสัมพันธ์ของรัฐสยามที่มีต่อพม่าได้เปลี่ยนแปลงไปให้สัมพันธ์กับการเป็นรัฐตะวันตกสมัยใหม่ ในภาคเหนือของสยาม อังกฤษยกประเด็นเรื่องการค้าชายแดนและความปลอดภัยตามเขตแดนในภาคเหนือที่เป็นรัฐบรรณาการของสยามอยู่เสมอ ความขัดแย้งต่าง ๆ ระหว่างคนในบังคับอังกฤษและเจ้าท้องถิ่นภาคเหนือเกิดขึ้นบ่อยครั้ง เช่น หม่องตวน ท่านเป็นคนในบังคับอังกฤษและพ่อค้าไม้สัก ซึ่งถูกห้ามไม่ให้ทำการค้า เพราะเจ้าท้องถิ่นในภาคเหนือไม่อนุญาต (รัตนพร เศรษฐกุล, 2529ก, น. 24-29)

ในศตวรรษที่ 19 พม่าและสยามเผชิญกับกระแสของตะวันตก พม่าตอนล่างบริเวณชายฝั่งใต้กลายเป็นพื้นที่ของสงครามระหว่างอังกฤษและพม่าในวันที่ 5 มีนาคม 1824 สงครามครั้งนี้ คือ สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งแรก ที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากการค้าและการเมืองในพม่า สงครามครั้งนี้สงบลงอย่างรวดเร็วโดยอังกฤษขับไล่กองทัพพม่าออกจากจังหวัดมณีปุระและอัสสัม และกองทัพอังกฤษภายใต้การนำของอาร์ชีบัลด์ แคมป์เบลล์ เข้าสู่พม่าหลังจากนั้นไม่นาน ในเดือนกุมภาพันธ์ 1826 ทั้งสองฝ่ายได้ลงนามสนธิสัญญาสันติภาพ ทำให้ภูมิภาคยะไข่อยู่ภายใต้อารักขาของอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1824 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการล่าอาณานิคมของพม่าโดยอังกฤษ ใน ค.ศ. 1852 พม่าตอนใต้ส่วนใหญ่ก็กลายเป็นอาณานิคมของอังกฤษ สงครามครั้งนี้เป็นที่รู้จักในนาม สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่สอง พม่าตอนกลางถูกปกครองโดยอังกฤษในปีดังกล่าว และ สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 3 ในวันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ. 1885 กองทหารอังกฤษยกทัพเข้าสู่จังหวัดมณฑลเยซึ่งตั้งอยู่ทางตอนบนของพม่า ทำให้ผู้ปกครอง

จังหวัดมณฑลเยอย่างกษัตริย์ธิบอ กษัตริย์องค์สุดท้ายของ อาณาจักรพม่า ได้สละราชสมบัติ หลังจากวันที่ 29 พฤศจิกายน ค.ศ. 1885 กษัตริย์ธิบอได้ลี้ภัยที่อัสสัม ประเทศอินเดีย

ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษในพม่าในฐานะ บริษัทการค้าที่นำมาสู่ความไม่สงบในการค้าตามบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม โดยเฉพาะการปล้นและอาชญากรรม ใน ค.ศ. 1874 เกิดสัญญาเชียงใหม่ เพื่อดูเรื่องการค้า แม้ว่าสนธิสัญญาเชียงใหม่ ค.ศ. 1874 นี้จะถูกสร้างขึ้นมาเพื่อแก้ไขประเด็นเรื่องการศาล การค้า และอาชญากรรมตามพรมแดนภาคเหนือสยาม แต่ก่งสุลอังกฤษได้ชี้ให้เห็นความไม่พอใจ เกี่ยวกับการศาล ดังนั้นจึงมีการสร้างสนธิสัญญานี้อีกครั้ง เพื่อจัดการกับปัญหาดังกล่าวจนเกิด สนธิสัญญาเชียงใหม่ ลำพูน ลำปางที่ถูกเซ็นขึ้นอีกครั้งใน ค.ศ. 1883 เกิดการตั้งศาลต่างประเทศ ที่เชียงใหม่ เพื่อดูแลเรื่องคดีความที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น การค้าไม้สักในภาคเหนือที่สัมพันธ์กับ การค้าขายไม้สักของอังกฤษ โดยผ่านบริษัท บอมเบย์ เบอร์มาร์ (Bombay Burma) และ บริติช บอร์เนียว (British Borneo) ของชาวอังกฤษ บริษัทค้าไม้ทั้ง 2 นี้ถือว่า มีอิทธิพลต่อการค้าไม้สัก บริเวณภาคเหนือของสยามและบริเวณสาละวินเป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นบริษัทที่ใหญ่ มีการลงทุนจำนวนมาก (อันจะนำมาสู่ความขัดแย้งของ สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 3 ใน ค.ศ. 1885) ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณภาคเหนือของสยามและสาละวินนั้น นอกจาก ปริมาณการค้าไม้สักที่ขยายตัวแล้วยังมีการสร้างโรงเลื่อยไม้สักการสัมปทานไม้สักของ เจ้าท้องถิ่นทั้งสองบริเวณ บริษัทค้าไม้อังกฤษได้ลงทุนในบริเวณหัวเมืองมอญในเขตประเทศ พม่าแล้วก็ขยายกิจการการค้าไม้และตัดไม้ไปยังภาคเหนือของสยามจากการขยายตัวเช่นนี้ก็ ส่งผลให้เกิดเข้ามาทำงานของชาวมอญและพม่าในพื้นที่ภาคเหนือของสยามมากขึ้น

การค้าในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยามภายใต้การค้าตามระบบกฎเกณฑ์ แบบตะวันตก โดยผ่านระบบสัญญาการค้าและการสัมปทานการค้าไม้สัก เมื่อการค้าตามบริเวณ พื้นที่สาละวินและภาคเหนือของสยามเฟื่องฟูในช่วงศตวรรษที่ 19 พบการปล้นสะดมบนเส้นทาง การค้า ตั้งแต่ ค.ศ. 1870 โดยการปล้นและอาชญากรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นตามภาคเหนือของสยาม เห็นได้ในกรณีของกะเหรี่ยงแดง ซึ่งอาศัยอยู่ตามชายแดนเชียงใหม่และปล้นพ่อค้า รวมถึง คนในบังคับอังกฤษ ทำให้ก่งสุลอังกฤษกล่าวว่าภาคเหนือของสยามได้กลายเป็นดินแดนที่ อันตราย เนื่องมาจากการปล้นและอาชญากรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ อังกฤษยังกล่าวว่ารัฐบาลสยาม ไม่ได้ใส่ใจในเรื่องของความปลอดภัยตามชายแดนมากพอ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2529, น. 30)

ความสัมพันธ์ชายแดนระหว่างอังกฤษที่พม่าและรัฐสยามเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยเน้นเรื่องการเมืองเขตแดนมากขึ้น อังกฤษได้ขยายการปกครองไปยังรัฐฉานและส่วนอื่น ๆ ของพม่าตอนบนใน ค.ศ. 1885 ในปีนี้เองพม่าตอนบนและรัฐฉานตกอยู่ภายใต้การปกครอง ของอังกฤษในฐานะอาณานิคมอังกฤษ จากการยึดครองครั้งนี้ของอังกฤษส่งผลกระทบต่อเขตแดน ของภาคเหนือและรัฐฉานจนกลายมาเป็นประเด็น เนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างเจ้ารัฐฉาน และอังกฤษ ดังปรากฏในเอกสารของกระทรวงการต่างประเทศได้กล่าวว่า ความขัดแย้งระหว่าง

เมืองต่าง ๆ ที่ใกล้ฉานและภาคเหนือ เช่น เมืองบัน เชียงตุง เมืองปุมเมืองหาง เมืองสาต และเมืองต่วน ดินแดนเหล่านี้กลายเป็นสนามรบ เพราะต่างฝ่ายต่างต่อสู้แข่งขันกันเอง ดังจะเห็นได้จากการที่ อังกฤษส่งกองกำลังของตนเองเข้าไปในเชียงตุงและเมืองอื่น ๆ ของฉาน ผลที่ตามมา คือ เจ้าเชียงตุงหนีไปที่เชียงใหม่เพื่อแสวงหาการคุ้มครองจากเชียงใหม่ (Davies, 1892-1893)

ต่อมาอาณานิคมอังกฤษผลักดันให้รัฐบาลสยามส่งเจ้าเชียงตุงกลับมายังรัฐฉาน การต่อสู้กันของรัฐฉานและอังกฤษตามพรมแดนภาคเหนือส่งผลกระทบต่อประชากรใน ภาคเหนือ โดยเฉพาะขุนนางท้องถิ่นบางคนต่อต้านการผนวกของรัฐบาลอังกฤษ จนเมื่อ เจ้าเมืองพาน (เมืองพาน) ซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของอังกฤษได้เข้าโจมตีเมืองภายใน ค.ศ. 1887 ซึ่งปฏิเสธอำนาจของอังกฤษ วิกฤตการณ์นี้นำไปสู่การตั้งคณะกรรมการธิการอังกฤษ-สยามใน ค.ศ. 1888 (มหามนตรีกระษัตริย์สมุทร, พระ, ร.ศ. 108ก; The Marquis of Salisbury, 1889b, p. 7) โดยตามที่นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีต่างประเทศของอังกฤษในขณะนั้นอย่างโรเบิร์ต แกลสคอยน์-เซซิล กล่าวว่า “คณะกรรมการธิการสยามไม่สามารถกำหนดสิทธิใด ๆ ของสยามเหนือรัฐ เหล่านี้ได้” (The Marquis of Salisbury, 1889c, p. 7)

จากเอกสารดังกล่าวพบว่า อังกฤษที่พม่ามองว่าตนเองมีสิทธิเหนือดินแดนสาละวิน เนื่องจากยึดครองบริเวณดังกล่าวได้ ขณะที่ในทัศนะของสยามเองมองว่า พื้นที่สาละวินนั้น ถูกปกครองโดยสยามมาก่อนหน้านี้ ในฐานะประเทศราช ดังนั้นอังกฤษที่พม่าและสยามจึงได้ เปิดการเจรจาพูดคุยเรื่องบริเวณสาละวิน อันเป็นประเด็นเรื่องเขตแดนของทั้งสองรัฐ โดยทางด้าน รัฐมนตรีชาวสยามได้นัดหมายกับฝ่ายรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าพูดคุยเรื่องเขตแดน บริเวณสาละวินของสองรัฐ เพื่อตกลงเขตแดนของรัฐทั้งสองให้ชัดเจน (The Marquis of Salisbury, 1889c)

การเจรจาดังกล่าวยังคงดำเนินต่อไปจนถึง ค.ศ. 1888 รัฐบาลอังกฤษและสยามตกลง ที่จะจัดตั้งคณะกรรมการแองโกล-สยาม (Anglo-Siamese Commission) ขึ้นมา ด้วยเหตุผล สำคัญ คือ ต้องการที่จะสำรวจและปักปันพื้นที่สาละวินและทางตอนเหนือของสยามให้ชัดเจน (The Marquis of Salisbury, 1889c, p. 7) รัฐบาลสยามจึงได้ตั้งคณะสำรวจเขตแดนขึ้นมาใน ค.ศ. 1889 เพื่อที่จะจัดการเรื่องเขตแดนระหว่างอังกฤษกับสยามให้ชัดเจนในบริเวณสาละวิน และภาคเหนือของสยาม โดยในเอกสารการทูตของอังกฤษและของสยามได้ระบุข้อขัดแย้งในเรื่อง เขตแดนกับสยามไว้ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนในช่วงเดือนมกราคม ค.ศ. 1889 เป็นต้นมา

ข้าราชการสำรวจเขตแดนของฝ่ายรัฐสยาม ได้แก่ หลวงวิชิตสรสาทร หลวงราษฎรธูญ (รอน) อริราช³ รวมถึงพระศรีเสนาปลัดบาญชีกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือข้าหลวง หลวงประชาดคีกิจ

³ หลวงราษฎรธูญ (รอน) อริราช (เพิ่ม ภูมิประภาส) สังกัดทหารบก ใน ค.ศ. 1889-1898 ดำรงตำแหน่ง พระราษฎรธูญอริราช ต่อมาใน ค.ศ. 1919 ได้เลื่อนตำแหน่งและยศเป็น นายพันเอกพระราษฎรธูญอริราช ใน ค.ศ. 1932 เป็นพระยาราชราษฎรธูญอริราช สังกัดแผนกที่ 2 กรมจเรทหารบก ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 37 วันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2462/1919 หน้า 158.

(แช่ม บุนนาค)⁴ ซึ่งขึ้นตรงกับพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าโสมนัสบดินทิพย์ ซึ่งสำเร็จราชการกองทัพใหญ่ (วิชิตสงคราม, หลวง; ราษฎรอรุณราช, หลวง; ศรีเสนาปลัดบัญชากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ข้าหลวง, พระ, ร.ศ. 108) กิจกรรมการสำรวจเขตแดนและทำแผนที่ระหว่างรัฐบาลอังกฤษในพม่าและรัฐบาลสยามปรากฏอย่างชัดเจนในเอกสารของฝ่ายสยาม ซึ่งได้ระบุเรื่องการสำรวจพรมแดนสาละวินและภาคเหนือของสยาม โดยเฉพาะพื้นที่เมืองเจียวทั้ง 5 เมืองยางแดง แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ และฝาง

นอกจากจะมีการสำรวจพื้นที่แม่ฮ่องสอน ฝาง และเชียงใหม่แล้วนั้น ยังปรากฏการพิจารณาสำรวจและปักปันเขตแดนในบริเวณของเมืองเจียวทั้ง 5 ได้แก่ เมืองทา เมืองจวด (จาวด) เมืองต่วน เมืองหาง และเมืองงาย ซึ่งทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าต่างอ้างว่าอยู่ในการปกครองของทั้งรัฐสยามและพม่า (ช่วงก่อน ค.ศ. 1886 ที่อังกฤษจะยึดพม่าตอนบนได้) ดังจะเห็นได้จากรายงานของข้าราชการสำรวจเขตแดนสยามที่ชื่อแช่ม บุนนาค (พระยาประชาภิจักรจักร) ซึ่งเป็นผู้ทำการสำรวจในเมืองเจียวในบริเวณพื้นที่สาละวิน ได้แก่ เมืองจวด เมืองงาย เมืองสาต เมืองหาง เมืองต่วน และเมืองทา โดยกองสำรวจเขตแดนของสยามเชื่อว่า เมืองเหล่านี้อยู่ภายใต้อำนาจของสยามเนื่องมาจากสัญลักษณ์เสาหินซึ่งทำขึ้นมาระหว่างพม่ากับเชียงใหม่ตั้งแต่ ค.ศ. 1783 เสาหินนี้ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญ บ่งบอกถึงการมีอำนาจในการครองพื้นที่บริเวณนี้ของอาณาจักรพม่าโบราณ ก่อนที่ต่อมา 60 ปี ให้หลังเมืองเหล่านี้จะตกอยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลของสยามดังปรากฏสถาปัตยกรรมของชาว “ลาวไทย” เป็นต้น (ประชาชาติกิจ, หลวง, ร.ศ. 108ค)

กิจกรรมการสำรวจเขตแดนของทั้งรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าและรัฐบาลสยามต่างดำเนินการโดยเริ่มจากเมืองสำคัญในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม ทำให้หลายเมืองถูกหมายตาจากทั้งสองรัฐในการสำรวจ ดังจะเห็นได้จากเมืองเจียวทั้งห้า ได้แก่ เมืองงาย เมืองหาง เมืองสาต เมืองต่วน เมืองทา เป็นต้น และเมืองในภาคเหนือของสยาม ได้แก่ เมืองขุนยวมแม่ฮ่องสอน เมืองฝาง เชียงราย และเชียงใหม่ เป็นต้น

การสำรวจเขตแดนของทั้งรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าและรัฐบาลสยามดำเนินการเข้มข้นมากยิ่งขึ้น เมื่อรัฐบาลอังกฤษที่พม่าได้ใช้เครือข่ายเจ้าท้องถิ่นในบริเวณพื้นที่สาละวิน

⁴ หลวงประชาชาติกิจ (แช่ม บุนนาค) แช่ม บุนนาค (ค.ศ. 1864-1907) ท่านเป็นข้าราชการชาวสยามที่ขึ้นไปทำงานในภาคเหนือตั้งแต่ ค.ศ. 1883 จนถึง 1890 ใน ค.ศ. 1883 แช่มถูกแต่งตั้งเป็นขุนประชาชาติกิจขึ้นไปทำงานที่ศาลต่างประเทศใน ค.ศ. 1891 แช่มกลับมายังกรุงเทพและได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระยาประชาภิจักรจักรและทำงานที่ศาลไกรศรี ใน ค.ศ. 1898-1899 แช่มได้พิมพ์งานเขียนของท่านเป็นจำนวนมาก ท่านได้พิมพ์ *พงศาวดารทริภุญไชย* *พงศาวดารลาวเฉียง* *ประวัติลาวเฉียง* และ *ตำนานเมืองเชียงแสน* ลงใน *วชิรญาณ* (*พงศาวดารทริภุญไชย* (50-52), 1898; *ประวัติลาวเฉียง* (55), 1899; *พงศาวดารลาวเฉียง* (56-58), 1899; *ตำนานเมืองเชียงแสน* (56), 1899) บทความทั้งหมดนี้ถูกตีพิมพ์อย่างต่อเนื่องใน *วชิรญาณ* ผลงานชิ้นสุดท้ายของแช่มคือ *พงศาวดารโยนก* พิมพ์เป็นหนังสือใน ค.ศ. 1907 (นิตยาภรณ์ พรหมปัญญา, 2566)

บางส่วนให้ทำข้อตกลงให้อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลอังกฤษที่พม่า ดังจะเห็นได้จากเมืองหมอกใหม่ ซึ่งเจ้าเมืองหมอกใหม่ หรือที่เรียกอีกนามหนึ่งว่า เจ้าฟ้าผู้ว่าการเมืองหมอกใหม่ ได้เข้ามามีส่วนช่วยเหลือข้าราชการอาณานิคมอังกฤษในการสำรวจเขตแดนในพื้นที่สาละวินและบริเวณภาคเหนือของสยามอย่างมาก การที่เจ้าฟ้าเมืองหมอกใหม่ได้อำนวยความสะดวกให้กับข้าราชการชาวอังกฤษในการสำรวจเขตแดนและแผนที่นั้นสะท้อนให้เห็น อย่างชัดเจนว่าพื้นที่สาละวินนั้นยังเป็นบริเวณที่ไม่ชัดเจนว่ารัฐใดจะครอบครอง ดังปรากฏในรายงานของข้าราชการสำรวจเขตแดนชาวสยามใน ค.ศ. 1889 (เมืองหมอกใหม่, เจ้าฟ้า, ร.ศ. 108)

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ภาคเหนือกลายเป็นเป้าหมายที่สำคัญสำหรับอังกฤษและฝรั่งเศสอีกครั้ง ตั้งแต่ ค.ศ. 1890 เป็นต้นมา ดังจะเห็นได้จากความขัดแย้งของอังกฤษ ฝรั่งเศส และสยาม ตามภาคเหนือ เพื่อป้องกันการขยายอาณาเขตของฝรั่งเศสในอนาคต สยามจึงตัดสินใจที่จะยกเมืองเจียวในพื้นที่สาละวินและเมืองตามชายแดนภาคเหนือสยามให้กับอังกฤษใน ค.ศ. 1892 เพื่อแลกกับเมืองเชียงแขงให้เป็นเมืองกันชนกับฝรั่งเศส อย่างไรก็ตามการยกเมืองเจียวเหล่านี้ก็ไม่สามารถป้องกันฝรั่งเศสได้ ใน ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสได้ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไป (ซึ่งเรียกว่าเหตุการณ์ปากน้ำ)

จากสถานการณ์การเมืองบริเวณพรมแดนสาละวินและภาคเหนือของสยามข้างต้น ได้ส่งผลให้รัฐสยามเองต้องดำเนินการปักปันเขตแดน สำรวจเขตแดน และทำแผนที่ให้ชัดเจน ข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามจึงได้มีส่วนสำคัญในการสำรวจเขตแดน สร้างพรมแดนที่ชัดเจนขึ้น และได้ก่อร่างสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ผ่านการเจรจากับเจ้าท้องถิ่น การสำรวจสำมะโนครัว และการใช้ประวัติศาสตร์ จึงกล่าวได้ว่า แผนที่ของรัฐสยามที่ปรากฏนับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาอันเป็นผลผลิตมาจากกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ในท้องถิ่นเองก็เป็นประเด็นสำคัญที่ข้าราชการนักสำรวจชาวสยามและรัฐบาลสยามเองต้องคำนึงถึง ด้วยเหตุนี้ข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามจึงได้มีส่วนสำคัญในการสำรวจเขตแดน สร้างพรมแดนที่ชัดเจนขึ้น และได้ก่อร่างสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ผ่านวิธีที่สำคัญ คือ การเจรจากับเจ้าท้องถิ่น การสำรวจสำมะโนครัว และการใช้ประวัติศาสตร์ กล่าวได้ว่าแผนที่ของรัฐสยามที่ปรากฏนับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาอันเป็นผลผลิตมาจากกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น

7.1 การเจรจา

ข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามได้เจรจาขอความช่วยเหลือจากเจ้าท้องถิ่นเพื่อรายงานการเคลื่อนไหวการสำรวจเขตแดนของข้าราชการสำรวจเขตแดนอาณานิคมอังกฤษ นับตั้งแต่มีข้อตกลงร่วมกันในการสำรวจเขตแดน ค.ศ. 1888 เป็นต้นมา การสำรวจเขตแดนในบริเวณสาละวินซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังไม่มีการปักปันเขตแดนและทำแผนที่ที่ชัดเจนทำให้ทั้งรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าและรัฐบาลสยามต่างต้องแข่งขันเข้าไปสำรวจและปักปันเขตแดนในพื้นที่สาละวินและภาคเหนือของสยามให้ชัดเจน

ในสถานการณ์จริง ข้าราชการนักสำรวจและทำแผนที่จำเป็นต้องประสานความคิดเห็นและความร่วมมือจากคนท้องถิ่น โดยเฉพาะเจ้าเมืองท้องถิ่นในบริเวณดังกล่าว หน้าที่ประสานความคิดและเจรจาเป็นหน้าที่ที่เสริมออกมาจากการเป็นข้าราชการนักสำรวจและทำแผนที่สยาม เนื่องจากเจ้าเมืองท้องถิ่นเหล่านี้เป็นผู้ที่รู้และเข้าใจถึงการประสานงาน การเจรจา รวมถึงประวัติความเป็นมาและการเมืองในท้องถิ่นเป็นอย่างดี ทำให้ข้าราชการนักสำรวจชาวสยามจำเป็นต้องขอความร่วมมือจากเจ้าท้องถิ่นในการเจรจาเพื่อยอมรับอำนาจสยามหลายครั้งด้วยกัน โดยการขอความช่วยเหลือที่เกิดขึ้นก็เป็นไปเพื่อที่จะให้คณะสำรวจเดินทางเข้าไปสำรวจและปักปันเขตแดนทำงานได้อย่างราบรื่น ดังจะเห็นได้จาก จดหมายของพระศรีเสนาปลัดขานูชัยกรมมหาดไทยเหนือข้าหลวงมาถึงนายหนานจอมคำ นายน้อยศุขเกษมข้าหลวงมะนางเมียะผู้รักษาเมืองแม่ฮ่องสอนในวันที่ 17 ธันวาคมรัตนโกสินทร์ศก 108

ส่งต้นหนังสือฟ้าหมอกใหม่ [เจ้าเมืองฟ้าหมอกใหม่] มีมาถึงแสนไชยภก
พ่อเมืองใหม่ให้ห้ามปราบไว้ก่อน ควรจะให้อะเยแบงกงสุลเงี้ยวข้ามมาถา
ประการใด...ได้นำกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย
ซึ่งสำรวจราชการกองทัพใหญ่ทราบฝ่าพระบาทแล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
สั่งว่า ซึ่งนายหนานจอมคำนายน้อยศุขเกษมข้าหลวงมะนางเมียะ [พ่อเมือง
แม่ฮ่องสอน]...ได้มีหนังสือไปกำชับแสนพ่อเมืองใหม่ให้ห้ามปราบอะเยแบง
กงสุลเงี้ยว

(ศรีเสนาปลัดขานูชัยกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือข้าหลวง, พระ, ร.ศ. 108)

ทั้งนี้ข้อความในจดหมายดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐสยามและเจ้าเมืองท้องถิ่น คือ พ่อเมืองแม่ฮ่องสอน ในการเปิดการเจรจาและการพูดคุยถึงสถานการณ์ในบริเวณพื้นที่สาละวินและภาคเหนือ การเจรจาที่เห็นเป็นการเจรจาสามฝ่าย ได้แก่ รัฐสยาม (ได้แก่ พระศรีเสนาปลัดขานูชัยกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือข้าหลวง และพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตยซึ่งสำเร็จราชการกองทัพใหญ่) ข้าราชการนักสำรวจชาวสยาม (ได้แก่ นายพันตรีหลวงราชนภกรภัยข้าหลวงซึ่งจัดราชการรักษาปลายพระราชอาณาเขต) และฝ่ายของเจ้าเมืองท้องถิ่น (ได้แก่ นายหนานจอมคำนายน้อยศุขเกษมข้าหลวงมะนางเมียะผู้ว่าราชการเมืองแม่ฮ่องสอน และแสนไชยภกพ่อเมืองใหม่ อีกทั้งยังมีฝ่ายของเจ้าเมืองท้องถิ่นในบริเวณสาละวิน ได้แก่ ฟ้าหมอกใหม่ และอะเยแบงกงสุลเงี้ยว) (เส็ง วิริยะสิริ, 2499, น. 21)

ในคณะสำรวจเขตแดนและปักปันเขตแดนภาคเหนือของสยามนั้นประกอบไปด้วยผู้ร่วมสำรวจที่มาจากกรุงเทพและท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากรัฐบาลสยามได้แต่งตั้งข้าราชการหรือข้าหลวงของชาวสยามไปสำรวจในพื้นที่ต่าง ๆ โดยมีพระวิภาคภูวดลเป็นผู้นำคณะสำรวจใหญ่

เมื่อข้าหลวงเหล่านี้ไปยังพื้นที่เป้าหมายที่ต้องการสำรวจ พวกเขาเหล่านี้ก็จะให้หัวหน้าและ
 รับสมัครคนในพื้นที่เข้ามาเป็นผู้ร่วมกับคณะสำรวจ ดังจะเห็นได้จากรายงานการสำรวจเขตแดน
 ภาคเหนือของสยาม

ในทัศนะของอังกฤษ อังกฤษมุ่งสนใจไปที่แผนที่อย่างมาก เนื่องจากแสดงอำนาจ
 อธิปไตยของอังกฤษได้ นอกจากนี้ อังกฤษยังไม่พอใจกับพรมแดนที่ยังไม่ชัดเจน ดังที่
 รัชฎยารัตน์เสนอว่า การรับรู้ของท้องถิ่นเกี่ยวกับเรื่องเขตแดนและเขตแดนที่ซ้อนทับกัน
 เป็นเรื่องที่อังกฤษรับไม่ได้ จากทัศนะของอังกฤษนี้ ทำให้ระบบการจัดการพรมแดนนี้ต้องอาศัย
 จดหมายยินยอมของอังกฤษ (Apiwong, 2016, p. 70) ในทัศนะของสยามนั้น สยามไม่ได้สำรวจ
 เขตแดน โดยใช้ระบบการอนุญาตแต่อย่างใด ดังปรากฏในรายงานของหลวงประจักษ์กิจ
 ซึ่งกล่าวว่า ท่านตั้งใจที่จะสำรวจเมืองต่วนซึ่งใกล้กับเขตแดนของอังกฤษใน ค.ศ. 1889 โดยได้
 แจ้งให้ข้าราชการอังกฤษทราบถึงโดยการส่งจดหมาย อย่างไรก็ตามข้าหลวงอังกฤษไม่ตอบ
 กลับมา จึงทำให้เขาตัดสินใจเคลื่อนที่มสำรวจไปยังเมืองจวดหรือจวาด โดยไม่ได้รับการอนุญาต
 จากอังกฤษ ไม่กี่วันต่อมาขุนนางอังกฤษได้ส่งจดหมายเตือนไปยังหลวงประจักษ์เกี่ยวกับการไป
 เยือนเมืองต่วน ด้วยความพยายามที่จะสำรวจในพื้นที่นั้น โดยไม่ได้รับอนุญาตจากอังกฤษ
 ผู้บัญชาการทหารสหราชอาณาจักรจึงขอให้ภารกิจสำรวจของสยามออกจากเมืองต่วน
 (ประจักษ์กิจ, หลวง, ร.ศ. 108) นอกจากนี้แล้ว ในทางกลับกัน สยามกลับจัดการเกี่ยวกับ
 พรมแดน โดยอาศัยสถาปัตยกรรม เช่น เสาหิน ผู้คนโดยอาศัยสามะโนครัว และการสำรวจเขตแดน
 (Apiwong, 2016, p. 70)

การเจรจาเพื่อการขอความร่วมมือในการเดินทางเข้าไปสำรวจเขตแดนนั้นถือเป็น
 วิธีการสำคัญในการเริ่มปฏิบัติการการปักปันเขตแดน โดยเฉพาะเจ้าเมืองท้องถิ่นที่ยอมรับใน
 การอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐสยามนั้นก็ได้นำมาช่วยเหลือข้าราชการสำรวจเขตแดนและ
 ข้าราชการชาวสยามในการสำรวจและหาข่าวคราวบริเวณพรมแดนสาละวินและภาคเหนือของ
 สยามให้กับข้าราชการสยาม ดังปรากฏในจดหมายของ หลวงราญรอนุอิราชมาถึงหลวงวิจิตรสถาด
 ข้าหลวงใหญ่ เอกสารฉบับนี้ถูกเขียนขึ้นที่เมืองใหม่วันที่ 31 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108
 ได้สะท้อนให้เห็นว่า แสนพ้อเมืองใหม่ซึ่งเป็นพ้อเมืองหรือผู้ปกครองเมืองใหม่ได้ให้ความร่วมมือ
 กับข้าราชการสยามเป็นอย่างมากในการให้ที่พักอาศัย รวมถึงช่วยเหลือในการหาข่าวคราว
 การเคลื่อนไหวของกลุ่มนักสำรวจเขตแดนและปักปันเขตแดนของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่า
 นอกจากนี้แล้ว การกระทำของแสนพ้อเมืองใหม่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการเมือง
 กับรัฐบาลสยามด้วยเช่นเดียวกัน หากเมืองในพื้นที่สาละวินยินยอมให้เข้าไปสำรวจเขตแดนนั้น
 อาจจะกล่าวได้ว่า เจ้าเมืองนั้นยอมรับอำนาจของรัฐใดรัฐหนึ่งและยอมเป็นส่วนหนึ่งของรัฐนั้น
 นอกจากนี้ หากเจ้าเมืองท้องถิ่นร่วมมือในการช่วยเหลือโน้มน้าวเมืองอื่น ๆ รวมทั้งช่วยเหลือใน
 การหาข้อมูล หรือแม้แต่ส่งเสบียงอาหารให้ (ราญรอนุอิราช, หลวง, ร.ศ. 108)

นอกจากนี้ยังมีวิธีการเจรจาในข้าราชการนักสำรวจเขตแดนและปักปันเขตแดนของอังกฤษที่พม่าด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากที่ข้าราชการสำรวจเขตแดนและปักปันเขตแดนอาณานิคมอังกฤษที่พม่าได้ดำเนินการเจรจาพูดคุยโน้มน้าวเจ้าท้องถิ่นที่แม่ฮ่องสอนกล่าวว่าชาวแม่ฮ่องสอนเป็นกลุ่มเดียวกับกับกลุ่มยางแดง (ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ยอมรับอำนาจของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่า) ดังปรากฏใน จดหมายของวันที่ 24 มกราคม รัตนโกสินทร์ศก 108 จากข้อความของหนังสือดังกล่าวสะท้อนทัศนะของเจ้าท้องถิ่นเรื่องการจะตัดสินใจอยู่ในอำนาจการปกครองของใครนั้นขึ้นอยู่กับเจรจาของรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่า (ประชาชาติกิจ, หลวง, ร.ศ. 108จ) การเจรจาเหล่านี้มีเนื้อหาในการทำให้คิดว่ากลุ่มคนของตนเองซึ่งในที่นี้ คือ ชาวแม่ฮ่องสอนเป็นกลุ่มคนเดียวกับกับกลุ่มยางแดง (เงี้ยว) ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ได้กลายมามีสังกัดและอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษที่พม่าเรียบร้อยแล้ว (เชื้อชาติ ดินแดน ซึ่งเลื่อนไหลได้ยังไม่ได้สังกัดแบบตายตัว) ดังนั้น ดินแดนที่ปรากฏในแผนที่ของรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่านั้นล้วนแล้วแต่ผ่านกระบวนการของการเจรจาในช่วงของการสำรวจและปักปันเขตแดน อาจจะกล่าวได้ว่า แผนที่ของรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าไม่ได้เกิดจากการขีดเส้นพรมแดนจากรัฐส่วนกลาง หากแต่แผนที่ของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าและรัฐบาลสยามนั้นเกิดจากการปฏิสัมพันธ์การเจรจาต่อรองระหว่างเจ้าท้องถิ่น รัฐบาลสยาม และรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่า

7.2 การใช้ประวัติศาสตร์

มุมมองของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่พม่าที่มีต่อเรื่องการจัดการเขตแดนนั้นเน้นหนักไปที่หลักฐานที่จะใช้มายืนยันอำนาจเหนือพื้นที่สาละวินและบางส่วนของภาคเหนือสยาม อังกฤษมองว่า รัฐบาลสยามขาดหลักฐานยืนยันการมีอำนาจเหนือพื้นที่ดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากเอกสารการทูตของอังกฤษในวันที่ 5 เดือนเมษายน 1889 ว่า “รัฐสยามไม่สามารถระบุเขตแดนทางเหนือได้อย่างแน่ชัด ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดในที่นี้ แต่ในการสัมภาษณ์ส่วนตัวนั้น อ้างว่าแม่น้ำน่านูทั้งหมดและหุบเขาของแม่น้ำทุกสายที่ตกลงสู่แม่น้ำโขงด้านล่างเชียงแสน และจากแม่น้ำโขงตาม 20^{1/2}° ไปยังพื้นที่สาละวิน...” (The Marquis of Salisbury, 1889c)

จดหมายของพระยามหาเทพกระษัตริ์สมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเณรชิลผู้ว่าการแทนข้าหลวงใหญ่ ซึ่งรักษาราชการหัวเมือง ณ เมืองนครเชียงใหม่ ได้อธิบายหลักฐานของการปักปันเขตแดนในสมัยโบราณสำรวจเขตแดนในเมืองบริเวณสาละวิน อันได้แก่เมืองท่า เมืองหาง เมืองงาย เมืองต่วน และเมืองจวต หรือจวด ซึ่งหลวงประชาชาติกิจได้เดินทางเข้าไปสำรวจ สะท้อนให้เห็นถึงการปักปันเขตแดนในสมัยอาณาจักรโบราณดำเนินการโดยใช้ธรรมชาติ เช่น ภูเขา แม่น้ำ หรือแม้แต่ เสาหิน เสาศิลา วัด พระอุโบสถ เป็นสัญลักษณ์ของเขตแดนในการนำเอามาใช้เป็นการยืนยันว่า รัฐบาลสยามครอบครองพื้นที่ดังกล่าวหรือเมืองดังกล่าว ทั้งนี้จะพบอีกตัวอย่างที่ชัดเจนถึงเขตแดนมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามรูปแบบรัฐโบราณของพม่าและสยาม ผ่านระบบการเมืองชายแดนแบบประเทศราช (มหาเทพกระษัตริ์

สมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเคาน์ซิล, พระยา, ร.ศ. 108ก) สอดคล้องกับจดหมายของ หลวงประชาติกิจท่านเขียนที่เมืองต่วน วันที่ 6 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก 108 ได้บรรยายให้เห็นชัดเจนในการใช้สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาและสถาปัตยกรรมมาเป็นหลักเขตแดน ดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้า [หลวงประชาติกิจ] กับมิตเตอคอลินจะขึ้นไปเซอร์เวที่หลักแต่งดอยแม่เมืองกางซึ่งเป็นอาณาเขตเดิมเชียงใหม่ ใฝ่สำคัญเสาสีลาเสาเหล็ก เสาไม้รัก ปักหมายไว้ ... ในเรื่องเขตแดนเมืองทั้งห้านี้ [เมืองหาง เมืองต่วน เมืองทา เมืองงาย เมืองจวดหรือจวด] เมืองต่วนเป็นที่สำคัญกว่าทุกแห่ง ถ้าได้เมืองต่วนแล้วต้องได้ตลอดทั้งห้าเมือง การที่เมืองต่วนไม่ทันกลับกลายเป็นดอยเมืองทั้ง ๔ นั้นเห็นเป็นพระเดชพระบารมีอยู่หนักหนาถ้าราษฎรมีน้ำใจสมักมันคงแล้ว เหตุผลอื่น ๆ ที่จะอ้างอิงมีเพนเนกประการที่เป็นสำคัญ คือ ฝ่ายเรา [สยาม] กับพม่าได้เข้าใจกันแล้วแต่ก่อนมา มาว่าเขตแดนเชียงใหม่ฝ่ายเหนือถึงน้ำฉิมเมื่อศักราช ๑๑๔๕ [1783] ฝ่ายพม่าได้มาปักเสาสีลาสำคัญกันแดน ตั้งแต่สบกบสันดอยแม่หนาวตลอดถึงดอยแม่ครั้งหนึ่ง เมื่อล่วงมาได้ ๖๐ ปีเศษ [1843] ฝ่ายเชียงใหม่ได้ให้ท้าวเดชะไปปักเสาไม้รักแลเสาเหล็กเป็นสำคัญกันแดนตั้งแต่สันปลอกเหล็กตลอดถึงท่านาริมคงก็ครั้งหนึ่ง และบันดาเวดเก่าใหม่พระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์พิหารบันดามีในแวนแคว้นเหล่านี้ ก็เป็นฝีมือลาวไทยฝ่ายใต้สร้างแปลงทั้งสิ้น

(ประชาติกิจ, หลวง, ร.ศ. 108ฉ)

นอกจากนี้แล้ว ในจดหมายแสดงธรรมเทศนาสำเนาที่ 808 วันที่ 15 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 109 (ค.ศ. 1890) อธิบายสองหัวข้อด้วยกัน คือ กล่าวด้วยพุทธทำนาย และแสดงด้วยคุณนามแห่งไทยนับดาชาวคงเขต จดหมายนี้อธิบายให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในดินแดนที่เรียกว่า ประเทศสยาม กลุ่มเหล่านี้ได้แก่ เจี้ยว เซิน ลื้อ ลาวกาวแกว ยวน ซึ่งภายหลังรู้สึกว่าเป็นชาติไทยเรียกไทด้วยกัน รวมถึงการมีประวัติศาสตร์และเรื่องราวที่มีบรรพบุรุษเดียวกันคือ ละวะจกราช ซึ่งเป็นการอ้างอิงเขตแดนและระบุงักัดของผู้คนได้ไปในขณะเดียวกัน” (ประชาติกิจ, หลวง, ร.ศ. 108ซ)

นอกจากนี้แล้ว รัฐบาลสยามยังมีความพยายามเชื่อมโยงเอาบรรพบุรุษของชาวล้านนา (ละวะจกราช) มาใช้ในการโน้มน้าวให้เจ้าท้องถิ่นในหัวเมืองทั้งห้า เพื่อยินยอมการมีรากเหง้าบรรพบุรุษเดียวกันว่ามาจากดินแดนเดียวกันอันเป็นการเชื่อมดินแดนเจ้าท้องถิ่นนั้น ๆ เข้ากับสยาม และใช้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาในการปักปันเขตแดนในสมัยรัฐโบราณมาเชื่อมโยงความเป็นรัฐสยามเดียวกัน

7.3 การใช้สำมะโนครัวและการระบุสังกัด

การปักปันเขตแดนนอกจากจะใช้การสำรวจและประวัติศาสตร์ เพื่ออ้างอิงอาณาเขต แล้วนั้น ยังมีอีกวิธีหนึ่งสามารถระบุอาณาเขตได้ คือ การสำรวจสำมะโนครัว ซึ่งเป็นการระบุความเป็นสังกัดว่าจะเป็นคนในการดูแลของสยามหรืออังกฤษ ดังจะเห็นได้จากในช่วง ค.ศ. 1889 จนถึง ค.ศ. 1890 คณะสำรวจได้ทำการสำรวจที่เมืองต่าง ๆ ที่ฉาน เช่น เมืองงาย เมืองปัน เมืองหาง เมืองต่วน และเมืองทา โดยคณะสำรวจได้เดินทางไปเยี่ยมหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านในพื้นที่ดังกล่าว เพื่อทำการจดบันทึกจำนวนประชากรสำหรับการทำสำมะโนครัวและปักปันเขตแดน ในด้านสำมะโนครัวนั้น หลวงประชาตติกิจได้บันทึกข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับผู้คน ประชากร จำนวนหมู่บ้านต่าง ๆ และเส้นทางต่าง ๆ ในภาคเหนือของสยาม (มหาเทพกระษัตรี สมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเคาน์ซิล, พระยา, ร.ศ. 108ก) การสำรวจสำมะโนครัวของรัฐบาลสยามถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะควบคุมกลุ่มชาวเงี้ยวที่อาศัยตามพรมแดนฉานและภาคเหนือ และสำมะโนครัวยังเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งในการอ้างอิงสิทธิของรัฐบาลสยาม

สภาวะของการเปลี่ยนแปลงสังกัดของผู้นับบริเวณพรมแดนรัฐโบราณนี้ยังปรากฏให้เห็นจนถึงปลายศตวรรษที่ 19 ในช่วงของการปักปันเขตแดนสถานะของสังกัดของผู้นับที่เปลี่ยนแปลงได้เช่นนี้ถูกทำให้ชัดเจนมากขึ้น ผ่านกระบวนการสำรวจบัญชีสำมะโนครัวเพื่อระบุสังกัดว่าจะเป็นคนของรัฐใด ดังจะเห็นได้จาก จดหมายของพระยามหาเทพกระษัตรี สมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเคาน์ซิลผู้ว่าการแทนข้าหลวงใหญ่ ดังนี้

หลวงประชาตติกิจได้ตรวจบัญชีสมโนครัวคนเงี้ยวเมืองเชียงดาวเปนสองแผนกเงี้ยวที่ได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ตั้งแต่ศักราชพันสองร้อยสี่สิบเจด [1247/1885] ขึ้นไปนับว่าเปนคนฝ่ายสยาม ให้จดบัญชีแลศักราชข้างที่แขวนเปนสำคัญ เงี้ยวที่เข้ามาแต่ศักราชพันสองร้อยสี่สิบแปดมาจนถึงปีนั้นให้เปนแต่จดบัญชีไว้หาได้สักรูปข้างไม่..."

(มหาเทพกระษัตรีสมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเคาน์ซิล, พระยา,
ร.ศ. 108ข)

อีกตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการปักปันเขตแดนโดยอาศัยทำบัญชีสำมะโนครัวเพื่อระบุสังกัดของประชากรในบริเวณสาละวิน โดยเฉพาะชาวเงี้ยว และระบุการเป็นสังกัดสยาม คือ การสักรูปข้าง ดังนี้

วันที่ ๒๖ มกราคมรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๘ ถึงเมืองเชียงดาว หลวงประชาติกิจ สืบข่าวเมืองหางได้ความว่า มีคนเมืองปั่นมาอยู่สองร้อยเศษ แต่ตำบลบ้านต่าง ๆ ตั้งแต่บ้านโป่งป่าแหลมที่ติดต่อกับเขตรแดนเมืองงายแขวงเมืองนครเชียงใหม่ ขึ้นไปนั้นบ้านเรือนตากร้างไปสิ้น ... หลวงประชาติกิจได้ตรวจบาญชี สมโนครัวคนเงี้ยวเมืองเชียงดาวเป็นสองแผนก เงี้ยวที่ได้เข้ามาตั้งบ้านเรือน ทำมาหากินอยู่ตั้งแต่ศักราชพันสองร้อยสี่สิบเจ็ด [1247/1885] ขึ้นไป นับว่าเป็นคนฝ่ายสยาม ให้จดบาญชีแลศักราชข้างที่แขนเป็นสำคัญ เงี้ยวที่ได้เข้ามาแต่ศักราชพันสองร้อยสี่สิบแปด [1248/1886] มาจนถึงปีนี้ [1889] นั้น ให้เป็นแต่จดบาญชีไว้หาได้สักรูปข้างไม่

(มหาเทพกระษัตรสมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเณรณิล, พระยา,
ร.ศ. 108ค)

ในขณะเดียวกันภายในรัฐสยาม โดยเฉพาะภาคเหนือที่มีพรมแดนติดต่อกับเมืองทั้งห้า บริเวณสาละวินก็มีการดำเนินการสำรวจสำมะโนครัว เพื่อปักปันเขตแดนเช่นเดียวกัน พบว่ามีการสำรวจสำมะโนครัวในเมืองเชียงดาวอันเป็นเมืองที่ใกล้กับเมืองงาย (เมืองทั้งห้าในบริเวณสาละวิน) ซึ่งจะเห็นได้จาก จดหมายของหลวงประชาติกิจปฏิบัติมายังพระยามหาเทพกระษัตรสมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเณรณิล ผู้ว่าการข้าหลวงใหญ่รักษาราชการหัวเมือง นครเชียงใหม่ (ประชาติกิจ, หลวง, ร.ศ. 108ข)

8. สรุป

ข้อสรุปผลการวิจัยที่ได้ คือ นับตั้งแต่ทศวรรษ 1880 เป็นต้นมา รัฐบาลอังกฤษในพม่าและรัฐบาลสยามประสบกับปัญหาเรื่องเขตแดนและการปักปันเขตแดนในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม ทั้งสองรัฐบาลจึงต้องการแก้ไขปัญหาดังกล่าว จนนำมาสู่การตั้งคณะสำรวจเขตแดน (The Anglo-Siamese Boundary Commission) ใน ค.ศ. 1888 นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา รัฐบาลสยามส่งคณะสำรวจเขตแดนข้าราชการชาวยุโรปไปทำการสำรวจและปักปันเขตแดนที่บริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม นอกจากนี้แล้ว ข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวยุโรปเขียนรายงานถึงรัฐบาลสยามถึงการก่อสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ โดยผ่านการเจรจากับเจ้าท้องถิ่นสำรวจเขตแดน และการใช้ตำนานท้องถิ่นภาคเหนือของสยามมาใช้ประกอบการอ้างอิงเขตแดนให้กับรัฐสยาม จนกระทั่งนำมาสู่การทำแผนที่อย่างเป็นทางการในเวลาต่อมาจึงกล่าวได้ว่า แผนที่ปรากฏในปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมานั้นเป็นผลผลิตมาจากกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น

ดังนั้นอังกฤษในพม่าและสยามได้เปิดการเจรจาพูดคุยเรื่องบริเวณสาละวินอันเป็นประเด็นเรื่องเขตแดนของทั้งสองรัฐ ดังปรากฏในเอกสารที่ *The Marquis of Salisbury of Mr. Gould 1888* รัฐมนตรีชาวยุโรปได้นัดหมาย (ฝ่ายอังกฤษ) เพื่อพูดคุยเรื่องประเด็นปัญหาเขตแดนบริเวณสาละวินของสองรัฐบาล ความพยายามของทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลอาณานิคมในพม่าในการแก้ไขเรื่องพรมแดนให้ชัดเจน การเจรจาดังกล่าวยังคงดำเนินต่อไปจนถึง ค.ศ. 1888

ในปีนี้เองรัฐบาลอังกฤษและสยามตกลงที่จะจัดตั้งคณะกรรมการแองโกล-สยาม (Anglo-Siamese Commission) ขึ้นมา ด้วยเหตุผลสำคัญ คือ ต้องการที่จะสำรวจและปักปันพื้นที่สาละวินและทางตอนเหนือของสยามให้ชัดเจน รัฐบาลสยามจึงได้ตั้งคณะสำรวจเขตแดนขึ้นมาใน ค.ศ. 1889 เพื่อที่จะจัดการเรื่องเขตแดนระหว่างอังกฤษกับสยามให้ชัดเจนในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยาม ในเอกสารการทูตของอังกฤษและของสยามได้ระบุข้อขัดแย้งในเรื่องเขตแดนกับสยามไว้ ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนในช่วงเดือนมกราคม ค.ศ. 1889 เป็นต้นมา คณะสำรวจเขตแดนและปักปันเขตแดน เพื่อทำแผนที่นั้นนำโดยพระวิภาคภูวดล หลวงราชวรารักษ์ข้าหลวงใหญ่ รวมถึงข้าหลวงเขตแดนคือแซม บุนนาค (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นหลวงประชาคตกิจ)

การสำรวจเขตแดนของทั้งรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษในพม่าและรัฐบาลสยามเข้มข้นมากยิ่งขึ้น เมื่อรัฐบาลอังกฤษในพม่าได้ใช้เครือข่ายเจ้าท้องถิ่นในบริเวณพื้นที่สาละวินบางส่วนที่ตกลงที่จะอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลอังกฤษในพม่า โดยเฉพาะเจ้าเมืองหมอกไหมหรือที่เรียกอีกนามหนึ่งว่า เจ้าฟ้าผู้ว่าการเมืองหมอกไหม ซึ่งเจ้าฟ้าผู้ว่าการเมืองหมอกไหมนี้ได้เข้ามามีส่วนช่วยเหลือข้าราชการอาณานิคมอังกฤษในการสำรวจเขตแดนในพื้นที่สาละวินและบริเวณภาคเหนือของสยามอย่างมาก การที่เจ้าฟ้าเมืองหมอกไหมเอื้ออำนวยความสะดวกให้กับข้าราชการสำรวจเขตแดนและแผนที่อาณานิคมอังกฤษในพม่านั้นสะท้อนให้เห็นเป็นอย่างดีชัดเจนว่า พื้นที่สาละวินนั้นยังเป็นบริเวณที่ไม่ชัดเจนว่ารัฐใดจะครอบครอง การสำรวจและการปักปันเขตแดน เพื่อทำแผนที่นั้นจะนำมาสู่การก่อร่างสร้างรัฐสยามสมัยใหม่นั้น จึงดำเนินการค่อยเป็นค่อยไป เนื่องมาจากผู้ชำนาญการ ผู้ที่มีความรู้ ตลอดจนเครื่องมือในการดำเนินการดังกล่าวขาดแคลนในช่วงเริ่มต้น รัฐสยามจึงค่อยสร้างผู้ที่มีความรู้ด้านการสำรวจ การปักปันเขตแดน และแผนที่ตามแบบตะวันตก

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1889 เป็นต้นมา รัฐสยามและรัฐอาณานิคมอังกฤษในพม่านั้นต่างดำเนินกิจกรรมการสำรวจและการทำแผนที่ในบริเวณตะวันตกของรัฐสยามและรัฐอาณานิคมอังกฤษในพม่า จากกิจกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า กว่าจะเป็นการก่อร่างสร้างรัฐสยามสมัยใหม่ขึ้นมาั้นต่างดำเนินการหลากหลายวิธีด้วยกัน วิธีการเหล่านี้สัมพันธ์กับความรู้สมัยใหม่ของข้าราชการนักสำรวจและทำแผนที่ชาวสยามและความสัมพันธ์กับเจ้าท้องถิ่น ประสพการณ์การสำรวจเขตแดนและพรมแดนของพระวิภาคภูวดลนั้นได้ถูกนำเสนอผ่านบันทึกการสำรวจเขตแดน หลักฐานเอกสารรายงานการสำรวจและรายงานของข้าราชการนักสำรวจเขตแดนชาวสยามในบริเวณสาละวินและภาคเหนือของสยามในช่วง ค.ศ. 1889 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่า การกลายมาเป็นรัฐสยามสมัยใหม่สร้างผ่านกิจกรรมการสำรวจเขตแดนและปักปันเขตแดน รัฐสยามสมัยใหม่นั้นถูกสร้างมาจากการสำรวจและปักปันเขตแดนผ่านวิธีเหล่านี้ คือ การเจรจากับท้องถิ่น การสร้างประวัติศาสตร์ และการสำรวจสามะโนครวั

เอกสารอ้างอิง/References

- จักรกริช สังขมณี. (2561ก). *พรมแดนของวิธีวิทยา วิธีวิทยาที่พรมแดน*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะรัฐศาสตร์, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา.
- จักรกริช สังขมณี. (2561ข). *Limology: ชายแดนศึกษากับเขต-ชั้นวิทยาของพื้นที่/ระหว่าง*. สยามปริทัศน์.
- เตือนใจ ไชยศิลป์. (2536). *ล้านนาการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นคร พันธุ์รงค์. (2516). *การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยาม กับรัฐบาลอังกฤษ เกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2428-2438* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. วิทยาลัยประสานมิตร.
- นิตยาภรณ์ พรหมปัญญา. (2566). *ข้าม บุนนาคกับการสร้างต้นตำนานอุไทย: ประวัติศาสตร์แบบใหม่, ต้นกำเนิดชนชาติไทย และการย้ายถิ่นฐานของชนชาติไทย (ค.ศ.1889-1890). วารสารไทยคดีศึกษาวารสารไทยคดีศึกษา, 20(1), 172-204.*
- ประชาบดีกิจ, หลวง. (28 มกราคม ร.ศ. 108ก). *เมืองงาย หนังสือของหลวงประชาบดีกิจถึงแสนอินตะวิไชย*. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- ประชาบดีกิจ, หลวง. (28 มกราคม ร.ศ. 108ข). *หนังสือของหลวงประชาบดีกิจถึงแสนอินตะวิไชย เมืองงาย*. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- ประชาบดีกิจ, หลวง. (2 มิถุนายน ร.ศ. 108ค). *[จดหมายรายงานสถานการณ์ข้าราชการสำรวจเขตแดนภาคเหนือของสยาม รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.*
- ประชาบดีกิจ, หลวง. (16 มีนาคม ร.ศ. 108ง). *จดหมายของหลวงประชาบดีกิจ. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.*
- ประชาบดีกิจ, หลวง. (24 มกราคม ร.ศ. 108จ). *จดหมายของหลวงประชาบดีกิจ. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.*
- ประชาบดีกิจ, หลวง. (6 มิถุนายน ร.ศ. 108ฉ). *รายงานสถานการณ์ข้าราชการสำรวจเขตแดนภาคเหนือของสยาม เขียนที่เมืองต่วน. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.*

- ประชาชาติกิจ, หลวง. (15 เมษายน ร.ศ. 108ช). แปลจดหมายแสดงธรรมเทศนา อธิบายสองหัวข้อ ด้วยกันคือ กล่าวด้วยพุทธทำนาย และแสดงด้วยคุณนามแห่งไทยนับดาชาวคงเขตร. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- ประชาชาติกิจ, หลวง. (27 มกราคม ร.ศ. 108ช). จดหมายรายงานสถานการณ์ข้าราชการสำรวจเขตแดนภาคเหนือของสยาม เขียนที่เมืองเชียงดาว. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- ภิญญาพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2565). สยามมานิคมมณฑลพายัพ ปฏิบัติการสำรวจและผลิตพื้นที่เมือง ชนบท ป่าเขา กับการสร้างความศิวิไลซ์. สำนักงานบริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มหาเทพกระษัตริสมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเณร์ซิล, พระยา. (22 มีนาคม ร.ศ. 108ก). จดหมายพระยามหากษัตริสมุทราชหลวงห้าหัวเมืองนครเชียงใหม่ [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- มหาเทพกระษัตริสมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเณร์ซิล, พระยา. (22 มีนาคม ร.ศ. 108ข). จดหมายกราบบังคมทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศกราบบังคมทูลพระบาท. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- มหาเทพกระษัตริสมุหเจ้ากรมพระตำรวจในซ้ายปรีวีเณร์ซิล, พระยา. (22 มีนาคม ร.ศ. 108ค). จดหมายรายงานสถานการณ์ข้าราชการสำรวจเขตแดนภาคเหนือของสยาม [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- เมืองหมอกใหม่, เจ้าฟ้า. (29 มกราคม ร.ศ. 108). รายงานสำเนาคำแปล เจ้าฟ้าผู้ว่าการเมืองหมอกใหม่มีมาถึงแสนพ่อเมืองใหม่. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- รัตนพร เศรษฐกุล. (2529). ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2416-2480) [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชกิจจานุเบกษา. (27 เมษายน 2462). เล่ม 37. หน้า 158
- ราษฎรอุยอริราช, หลวง. (31 มกราคม ร.ศ. 108). รายงานสถานการณ์ข้าราชการสำรวจเขตแดนภาคเหนือของสยาม. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

- เรย์โนลด์, เครก เจ. (2550). *ประวัติศาสตร์สังคมในงานเขียนเรื่องเจ้าสัว ขุนศึก ศักดินา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของเครก เจ. เรย์โนลด์* (วารุณี โอสธารมย์, ผู้แปล). มุลนิธิโครงการตำรา. (ต้นฉบับพิมพ์ปี 1987).
- วรารักษ์ เรื่องศรี. (2556). การค้าชายแดนและการเปลี่ยนแปลงระเบียบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึง ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 20 [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีเสนาปลัดบาญชีกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือข้าหลวง, พระ. (17 ธันวาคม ร.ศ. 108). สำเนาคำแปล หนังสือพระศรีเสนาปลัดบาญชีกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือข้าหลวงมาถึงนายหนานจอมคำนายน้อยศุขเกษมข้าหลวงมะนาเงมีเยผู้รักษาเมืองแม่ฮ่องสอน. [จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5]. กระทรวงการต่างประเทศ เขตแดนอังกฤษ (เลขที่ 40/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- วิศรุต พึ่งสุนทร. (2560). *แนวพินิจประวัติศาสตร์สังคม: กรณีสำนักอานาลส์*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์.
- สรวิชาติ อ่องสกุล. (2557). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- Apiwong, T. (2016). *Thai borders and burmese migrants in chiang mai, 1880s—1980s* [Doctoral dissertation]. University of London.
- Davies, H. R. (1892–1893). *Report on the anglo-siamese boundary commission northern part (Confidential)*. Rangoon Press.
- Scott, J. C. (2009). *The art of not being governed an anarchist history of upland southeast Asia*. Yale University Press.
- The Marquis of Salisbury. (1889a, April 5). [Foreign Office]. Letter from Mr. Gould to the Marquis of Salisbury (422/23, No. 10). The National Archives of the UK (TNA), United Kingdom.
- The Marquis of Salisbury. (1889b, December 6). [Foreign Office]. Letter from the Marquis of Salisbury to the Marquis de Montri (422/23, No. 10). The National Archives of the UK (TNA), United Kingdom.
- The Marquis of Salisbury. (1889c, February 5). [Foreign Office]. Letter from the Marquis of Salisbury to the Marquis de Montri (422/23). The National Archives of the UK (TNA), United Kingdom.
- Van Schendel, W. (2002). Geographies of knowing, geographies of ignorance: jumping scale in Southeast Asia. *Environment and Planning D: Society and Space*, 20(6), 647-668. <https://doi.org/10.1068/d16s>

- Wanthana, S. (1986). *The politics of modern thai historiography* [Doctoral dissertation]. Monash University.
- Winichakul, T. (1994). *Siam mapped: a history of the geo-body of a nation*. University of Hawaii Press.
- Winichakul, T. (1996). Maps and the formation of the geo-body of Siam. In S. Tønnessan & H. Antlov (Eds.), *Asian Forms of the Nation*. (pp. 67-92). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315026640>